Бібльотека: „Новий Сьвіт" Ч. 15.

В. Левинський

ЦАРСЬКА РОСІЯ
і
УКРАЇНСЬКА СПРАВА

**
**

Монтреал 1917.
НАКЛАДОМ ІВ. ГНИДИ. — З ДРУКАРНІ НОВИЙ СЬВІТ.

NOWYJ SWIT, BOX 1051, MONTREAL, QUE., CANADA.

ПЕРЕДМОВА.

Отся праця, що рівночасно виходить і на великоруській мові, *) ввиду свіжих великих подій в Росії, являєть ся в певній мірі спізненою. Рахуючись з сим, нам прийшлось змінити первісний її заголовок „Росія і українська справа" на новий, більш відповідаючий змістови праці і новому станови річий в Росії, хоча в самому тексті не робили ніяких змін.

Мимо сього праця, на нашу думку, не стратила актуального характеру.

Ганебно впала царська диктатура і дворянсько-бюрократичний деспотизм в російській імперії — чому можна радіти тільки усім серцем — але істнує російська імперія з її сто народами, в якій до власти прийшла великоруська буржуазія.

Та чи на руїнах старого ладу зацвите справді вольне жите народів „Нової Росії"? Чи інтереси їх матеріяльного й духового життя будуть вповні обезпечені? Чи на місце царсько-чиновницьких не спадуть нові кайдани на український народ?

Все те питаня першорядної ваги і ми не без

*) На сьому місці складаю сердечну подяку товаришам робітникам з Монтреалу, що радо поспішили своїми жертвами покрити кошти її видання і тов. Ів. Гнидї, що заняв ся збіркою складок.

трівоги очікуємо, яку відповідь принесе нам на них найблизше завтра обновленої російської держави.

Ми скептики а наш скептицизм має оправдане не тільки в минулому Росії, але й у всьому розвитку конституціоналїзму й демократії на европейському континенті.

Нема найменшого сумніву, що сучасний coup D'Etat в Росії є тільки завершенем того великого історичного перевороту, що почав ся в 1789 р. у Франції великою революцією і який на протязї XIX. ст. перейшов через цїлу Европу та нїс смерть її зігнилим февдальним порядкам. Велика французька революція, підготовлена всїм попереднїм культурним процесом дала „Деклярацію прав людини й громадянина" 1789 р. і конституцію 1791 р., що стала прототипом всїх конституцій в Европі, основаних на демократичному прінціпі. Еспанїя, Бельґія, Нїмеччина, Австрія, коли не згадувати про инші національно одноцїльні держави, взорували на нїй в більшій або меншій мірі свої основні конституційні закони. Самостійним шляхом пішла тільки швайцарська республика, що була більше під впливом конституцій Злучених Держав як французьких ідей.

Насуваєть ся питанє: як французьке революційне правительство рішало національну справу?

„Деклярація прав людини й громадянина" починаєть ся словами:

„Люди родять ся і живуть вільними й рівними в правах".

А третїй її артикул так каже: „Прінціп усеї суверенности живе виключно в нації".

Але суверенїтет якого народу проголосила

„декларація"? Розуміють ся, — тільки французького.

А як французькі революціонери-республиканці розуміли суверенітет (пановане) французької нації, про се найкраще говорить хочби промова члена „Комітету публичного безпеченства", Барера, котрий на однім із засідань Національного Конвенту так говорив:

„Громадяни!

„Залишати громадян в незнаню національної мови (себто французької), — значить зраджувати батьківщину...

„Мова народу вільного мусить бути одна і тажсама для всіх!..

„Ми обовязані перед нашими согромадянами, обовязані задля ствердженя Республики зробити так, щоб на всім її обшарі говорилось мовою, котрою написана „декларація прав людини".

Конвент пішов за порадою і вказівками Барера і поручив Грегуарови випрацювати доклад „про потребу й способи знівечити всі народні вимови (patois) і розповсюднити мову французьку" і видав проклямацію, зложену Грегуаром, в якій говорилось:

„Громадяни! Ви маєте щасте бути Французами!.. Ви ненавидите федералізм політичний; відкиньте й федералізм мови! Мова мусить бути єдина, як республика!"

Великий борець за федеративну демократичну республику вільних і автономних народів Росії, пок. М. Драгоманів так характеризує національну політику великої французької революції:

„Республиканці-Якобінці се властиві віртуози державної централізації... Вони виробили льогічну, свідому систему, підперту навіть формально про-

ґресивними арґументами і розширили попередні заходи французьких королів до ,,офранцуженя окраїн''. Вони конечні батьки новійшого державно-політичного централізму, усяких ґерманізацій, мадяризацій, обрусеній і т. д.'' (Чудацькі Думки).

Як переводила Франція практично свою політику супроти Провансальців, Басків, Бретонців, про се не місце тут говорити.

А инші держави, що наслїдували французьку конституцію?

Поминаємо Анґлію, яка далеко раніще перед Францією вступила на конституційний шлях і демократичні реформи а в якій Ірляндцям прийшлось жити одним тільки мученицьким житем.

Але Еспанія! — Чи-ж не досить відома доля Катальонців?

Бельґія! — Яких тільки утисків не зазнали Флямандці?

Нїмеччина! — Скільки мук і національного горя прийшлось терпіти Полякам (в Познанщині), Французам (в Альзасї), Датчанам (в Шлезвіґу)?

Про Австро-Угорщину хиба й не згадувати.

Події, які розвивають ся в Росії і яких ми є свідками, нагадують нам перші дні великої французької революції. Червоний прапор, що повіває з Таврійського Палацу — се символ побідної революції над царатом підготовленої всїми революційними силами Росії. Нове житє укладаєть ся на руїнах старого. Головними будівничими сього житя являють ся Великороси. Їх голос є рішаючим.

Що-ж скажуть вони народам ,,Нової Росії''? Яким шляхом піде вона: французьким чи швайцарським? Яка буде її національна політика?

Судити про все те, передчасно. Одно можна тільки з певністю сказати: Національна справа висуваєть ся в новій Росії на перший плян її державного житя. А її народи ніколи не зрезиґнують своїх прав до повного вольного житя.

Як бачить читач, наша праця, що схоплює суть одної із найважнійших національних проблем Росії, являєть ся на часі.

Хай-же додасть вона Українцям віри у власні свої сили і енергії в їх боротьбі за вільне й самостійне своє жите в сей великий історичний момент.

В. Л.

Женева 20 марта н. ст.
1917.

1. Історична боротьба Московщини і Польщі за пановане над Україною.

Ті великі, родючі і з природи надзвичайно богаті землі, розкинені по обох боках Дніпра й над Чорним Морем, що їх заселює український народ, а які українські літописці XVII. ст. описували як землі медом і молоком текучі, манили до себе від найдавнійших часів найріжнороднійші народи. Половці, Печеніги, Хазари, Татари, Литовці, Турки, Поляки, Москалі — скільки то ріжних орд не набігало на Україну та не нищило її огнем і мечем?.. Географічне положене українських земель дуже сприяло сим набігам. Його дуже добре характеризують прості слова популярної на Україні пісні, приписуваної то Хмельницькому то Мазепі, навіяні глибоким, безмежним трагізмом:

Ой горе чайці, горе тій небозі,
Що вивела діточок при битій дорозі.

Кроваво й тяжко мусіла оплатити Україна своє положене отверте, незахищене,

„при битій дорозі". В боротьбі з набігами сусїдів український народ стратив остаточно свою державно-полїтичну незалежність (Київська держава від IX-XIII. ст., галицька-волинська держава XIII. і XIV. ст., українська козацька република під протекторатом Московщини 1654-1734).

Польща і Московщина були останнїми претендентами до посїдання України. Суперництво між ними ізза панованє над Україною треває цїлі столїтя. В XVI. і першій половинї XVII. ст. перевагу на Сходї взагалї і в боротьбі з Московщиною зокрема мала Польща. Сю перевагу завдячувала вона виключно тій обставинї, що під її володїнєм була тодї цїла Україна а також литовсько-білоруські землї. Польща була під тої час так сильна, що могла поважно загрожувати Московщинї. В рр. 1609-1618, коли після смерти останнього з Рюриковичів Польща з'явилась претендентом до московського престолу, на Кремлї повївають польські прапори. Одначе андрусївський договір з 1657., на підставі якого обі держави подїлили між собою Україну — Московщинї припала лївобережна Україна з Київом а Польща задержала правобережну — давав перевагу московській дер-

жаві. В р. 1772. боротьба між обома державами ізза України була остаточно порішена в користь Московщини. Польща зникла з карти Европи. Ціла корінна Україна (за виїмком галицької, буковинської і угорської України) припала в спадщині по Польщі Московщині. З сею хвилею зникла на Сході Европи „Московщина", себто на півазіятська деспотична держава а повстала „Росія", себто могутня імперія московського (великоруського) народу, що стала по словам Маркса „деспотом Европи".

Характерна річ, що в великій світовій війні, якої ми є свідками і в якій українська справа вирнула перед форум Европи, що в сей момент російські імперіялісти та польські шовіністи, ідеольоґи „історичної Польщі" пригадали собі взаїмно ту ролю, яку Україна відограла в розвитку старої Польщі і сучасної Росії, і що головно, сю ролю оцінила обєктивно й вірно.

Коли в руках царських військ опинила ся майже ціла Галичина аж по Краків, в науковім орґані російських імперіялістів „Русская Мысль", редаґована відомим П. Струве, появилась замітна праця Петра Савіцкого п. з. „Боротьба за імперію". Автор розвиває в ній широко свої погляди

на імперіялїзм взагалї і російський зокрема та присвячує ролї України в розвитку російської імперії слїдуючі рядки:

„Основне імперіялїзуюче ядро російської імперії, велика російська (русская) національна єдність повстала через злите Москви і України. Між Великоросами і Малоросами істнує без сумніву велика племінна спорідненість; але, дякуючи історичній долї XIII-XVII. ст., вони витворили в XVII. ст. дві відокремлені „первонації". Московія випрацювала кріпку й сильну державність і одначе, окаменївши в рамах свого станового розслоєння, вона не мала живої, активної культури. Україна, що зберігла в себе навіть в тяжкі моменти „панського" насильного режіму демократичний дух, що була під впливом Заходу через Польщу, але не забувала в ті самі часи і візантійської цивілїзації, Україна була перенята духом сильної і живої культурности. Московія була спосібна стати творцем „імперії", тільки принявши від України сей дух живої культури. Зате Україна не мала державности. Нароспі за минулі сторїття початки української державности затратились у неї; литовсько-руська аристократія, що могла стати провідни-

ком в будованю сильної української державности розтворилась в польонізмі взагалї, — Польща, випереджуючи в часї змагання Московії, весь XVI. і XVII. вік змагала до інкорпорації України.

Україна відкривала шляхи до Чорного Моря і на Схід. Український народ, входячи в Московію або Польщу, міг дати — сїй або другій — достаточну могутність для збудованя імперії. Питанє: велика Росія або велика Польща? рішалось тим, кому удасть ся осягнути злите (сліяніе) з Україною; рішалось в XVI. ст., і головним чином в перших 75 роках XVII. ст. .....Українцї були достаточно сильною і достаточно культурною народністю, щоби обєднанє, основане на політичному підчиненю, без рівноправности і на безпосереднім приділеню до „імперіялїзуючої“ культури, у відношеню до них стало неможливим. Питанє: велика Росія або велика Польща? було рішене тим, що в Польщі нѣ було власти, яка свідома булаб законів імперіялїстичної політики і в той самий час була би достаточно сильною, щоби перевести їх в житє; в Польщі не було власти, якаб, зломавши вузько-польське бутє, могла повести державу до бутя понадполь-

ського. В Москві-ж московські царі (Олексій, Федір і Петро) показались сильнійшими від самої Москви в її станово-громадському укладі а подоліввши вузько-московське бутє, що знайшло свій кінцевий вираз в петербурському стані річей, створили злитє Москви і України."*)

Вище наведені слова в устах Великороса та ще російського імперіяліста — се не тільки рідкість але й виїмковість. Як бачимо, автор обєктивно й вірно оцінює ролю України в розвитку Росії, а що головне, в супереч пануючим серед великоруського громадянства поглядам на Українців, за якими не признавалось і не признаєть ся ще й досі окремої народности, він добачує в них під той час, як формувалась унія України з Москвою, себто в XVII. ст. „сильну і культурну" окрему народність. Таке отверте признанє міг подиктувати російському імперіялістови факт заволодіння Росією під той час австрійської і угорської України і та певність, що силою сього факту, Українці є засуджені на повне винародовленє (асиміляцію з Великоросами).

*) Петръ Савицкій: Борьба за имперію. „Русская Мысль", 1915., II. ст. 68-9.

Але в 1½ року опісля, коли наслідком удачної австро-німецької офензиви російські війська мусїли уступити з Галичини аж по Серет, коли в руках побідної армії центральних держав опинилась ціла Польща, Литва, значна частина Білої Руси, коли польські леґіони станули над Бугом і волинській землї а українська Холмщина видана була Австрією Полякам на безоглядну польонїзацію, появилась на польськім книжковім ринку цїкава розвідка польського ідеольоґа „Історичної Польщі" п.з. „Суть польсько-російської боротьби,"*) розвідка, яка не могла не звернути на себе уваги й з українського боку.

Автор ставить собі питанє: Що було суттю історичної боротьби між Польщею і Росією? Від XVI. до XIX. ст. — каже він — веде Польща з Москвою 16 великих воєн. Через пятьстолїть термін „wojna moskiewska" не сходить з карт польської історії. Кождий „вічний мир", який Польща заключала з Москвою, показував ся крухим, кожда проба зближеня і погодженя інтересів Польщі і Росії після упадку Польщі ломить ся і обертає ся в ніщо.

*) Antoni Chołoniewski: Istota walki polsko-rosyjskiej. Kraków, 1916.

„Море крови, море ненависти!"... кличе з патосом автор.

Відповідь, яку він дає на поставлене в горі питанє і яку він добре обґрунтовує, збиває загально пануючий погляд серед Поляків на суть польсько-російського антаґонїзму, буцїм то основною причиною його було й є противенство культур. (Культура Москви йшла зі Сходу, з Візантії; Польщі — з Заходу, з Риму). Автор не без слушности доказує, що „анї ріжнородність культур не створює запоруки ідиллї між народами, анї ріжнородність їх не виключає згідних стремлїн". На підставі цїлого ряду фактів, які тут не можемо наводити, він розвязує питанє так: „Характер історичного антаґонїзму між Польщею і Росією є маркантно полїтичний, його підкладом є реальна суперечність інтересів. Є се боротьба за державний терен розширюваня ся, боротьба: за Україну й Литву".

Про ролю Українцїв і Білорусинів в сьому антаґонїзмі пише він так:

„Над пасивною переважно масою малоруською (małoruską), білоруською і масою, що виказувала ріжні перехідні відтїнки, брали верх дві здецидовані й активні індивідуальности народні, що сусїдували з

нею від сходу й заходу, московська й польська, так сильно, що навіть пориви найбільш зіндивідуалізованої частини сеї маси, пориви українські до самостійности, кінчали ся постійно киданєм себе в рамена або Польщі, або Москви. Коли між народом московським і народом польським, між Вавелем і Кремлем, обіч пустки иногді дослівної, степової, що ширила ся ген на „диких полях", запанувала пустка політична, коли посеред двох державних народів знайшли ся народи (ludy) неспосібні до державної творчости, засуджені отже згори, аби тягнути (ґравітувати) до когось иншого, мусїла перед обома сими народами, скорше чи пізнїйше, отворити ся перспектива суперництва й боротьба за посїдане „спірних земель".

А про результат сього суперництва автор дає такі цїнні самопризнання:

„На багато років назад, заки Карамзін напише свою „Історію Росії," а Іловайські головні її артикули віри втолочуватимуть в мозґи також мілїонів инородців, вже в свідомости московського царства живе з грубшого отесане поняте „Трійединої Руси": Великої, Малої і Білої, що заперечує окремішність Білорусинів і Укра-

їнців, що втягає їх в круг російської сїмї, як провінціональні відміни російського типу.

„Були се все атути в великому стилї. Загравала ними Москва проти нас систематично в своїх завойовницьких стремліннях із західним руським землям. Що могли ми їм протиставити? Коли церковне зєднанє показало ся неможливим, могли ми підняти кольонїзацію, що йшла би глибоко, аж до коріня; що густим і з цїлею розміщеним польським кольонїстом невідклично споїлаб сї обшари не тільки з державним, але й з народним нашим орґанїзмом, так, як нїмецький народ споїв зі собою славянські і пруські обшари. Але асиміляція наша йшла по верхах і хоча може виказати ся багато цїнними річами, то одначе змінити характер країни не потрафила. Польща боронила посїданя сих земель блеском багато й свобідно розвинених форм свого житя. Росія сягає по них силою державної орґанїзації. Ся суперницька гра, що тягне ся аж до поділів Річпосполитої, а в зміненому виді й поза них, гра, в якій ми не встояли супроти важкого завданя, становить вісь антаґонїзму польсько-російського. Була се ривалїзація двох держав-

них експанзій, двох сил, що перехрещувались зі собою в боротьбі за власть на однім терені. Культурні конфлікти в своєму гострому виді виступили на сьому підложу з часом як явище вторичне".

На сьому ми можемо спокійно відложити цікаву книжку п. Холоневского на бік.

Зіставляючи погляди російського імперіяліста та польського завойовника й шовініста про ролю України в польсько-російському антаґонізмі, ми бачимо, що один і другий, цілком незалежно від себе, оцінюють сю ролю в основному вірно й згідно.

Так, се дійсно йшла через цілі століття завзята й кровава боротьба між Польщею і Московщиною за панованє над Україною, (Білою Русю й Литвою). І ціль обох суперників була одна й та сама: винародовленє України в користь польського або московського завойовника.

Як вже знаємо, Польща вийшла з сього суперництва не тільки побитою через Московщину, але мету свою історичну — орґанічно зєднати Україну з Польщею через кольонізацію і польонізацію її, вона переплатила власним своїм істнованєм: бунти й війни України в XVII. і XVIII. ст. з Польщею, спричинили її упадок, як се приз-

нають самі чільні польські історики. Поляки таким робом своєї мети не осягнули. Не осягнули вони, додати треба, сеї цїли й у відношеню до тої частини українського народу, що в 1772 р. підпала під панованє Австрії. Всї методи галицької Польщі, стосовані на протязї XIX. ст. по нинї, до скольонїзованя і спольщеня українських мас в Галичинї, показали ся в остаточному результатї безуспішними. Не вдалось старій Польщі покликати до житя вимріяний й так ідеалїзований нею тип „gente Ruthenus, natione Polonus" (з племени Русин [Українець] з народности Поляк), не вдалось се теж й галицькій Польщі, що, в спадщинї по старій, продовжувала її полїтику.

Але чи зреклись Поляки супроти сього очевидного факту „права" до пановання над Україною? Чи думають заперестати вони дотеперішню свою полїтику супроти українського народу на будуче?

Нї, не зреклись, не заперестали і не заперестануть! Нема нинї між польським громадянством нї одного відповідального Поляка, від польського станьчика–консерватиста до соціялїста, що не бажав би відбудованя Польщі коштом України, відбудованя Польщі „od morza do morza". Тим

гірше для Польщі!

Не має найменшого сумніву, що в результаті світової війни повстане „польська держава". Якаб не була її „незалежність" і якіб не були її границі, одна є певна річ: політика будучої польської держави в українській справі в інтересі тої цілі, яку вже нині поставили собі Поляки супроти України, шукати-ж ме таких доріг, які тим певніїше й успішніїше могліб привести їх до бажаної цілі. Важно нам се тільки зазначити. Входити в те, яке повинно бути супроти сеї політики становище українського народу, не можемо, бо се виходить поза рами нашої праці.

Інакше виглядає з суперництва ізза України російський претендент. Минуло 250 літ, як станув він на українській землі сильною ногою. Росія, побивши і знищивши Польщу, стала всевладним паном України. А більш, як правдоподобна річ, що в результаті світової війни, розширить вона своє панованє і над австрійською Україною. Росія осягнула ту ціль, якої не вдалось осягнути Польщі.

Та чи вдалось їй те, що рішучо не вдалось усій польській політиці на протязі століть, проковтнути українську націо-

нальність, винародовити, зрусифікувати Україну?

2. Українська народність в рамах російської державности.

Само істнованє української народности, мало того, сама думка про те, що ся народність може істнувати, завсїгди відбирала державі Великоросів спокійний і солодкий сон. Через усю полїтику російського уряду супроти України й українського народу, від найдавнїйших часів по нинїшні дні, пробиваєть ся одна лише думка: здушити Україну, знищити українську народність!

Ось кілька моментів з історії сеї полїтики.

Вже в кілька років після того, як гетьман Хмельницький розбив кайдани „польської неволї" та увійшов „въ союзъ и протекцію царя восточного" (1654.), Москва почала розпоряджатись на Вкраїні, де населенє завсїгди вважало себе вольним, як у себе дома, наслїдком чого повстали в нїй сильні партії, що волїли мати до дїла з Польщею, а навіть з Турцією, як терпіти самоволю православної Московщини. Ось як, характеризує сучасник, Серб Крижанич

тогочасне невдоволення Москвою на Вкраїні: Я застав — пише він — між Українцями „политическую ересь, что жить подъ преславнымъ царствомъ московскимъ горше турецкой муки и египетской работы".*)

Дорадник царя Петра Великого, Ф. Салтиков так радив йому поступати з Україною після погрому Мазепи під Полтавою (1709.): На його думку, Україна, переходячи під владу Москви, поставила одначе певні умови й добилась значної своєї самостійности. Суть її була в тому, що „они заключили свои властныя правленія, судъ и своихъ природныхъ правителей быть у нихъ, какъ гетьману, полковникамъ и сотникамъ и прочимъ всякихъ чиновъ людемъ, какъ въ воинскихъ, такъ и въ гражданскихъ чинахъ, чтобы были у нихъ непремѣнно изъ ихъ народа, а не изъ россійскихъ господъ, и не изъ россійскаго народа". Сю самостійність вважав Салтиков шкідливою для Москви. Тому, на його думку, треба скасувати автономію України і перемінити її в російську провінцію. Він подав цілий ряд мір, як треба перевести ліквідацію автономної управи України і як перевести її русифікацію. Коли всі вони

*) С. Соловьевъ: Исторія Россіи, XI., 70-71.

будуть здійснені, тоді український „народъ въ доброе и постоянное состояніе приведеся и воплотится въ россійскій народъ."*)

Цариця Катерина II. так писала в інструкції ґенерал-прокурору, кн. Вяземскому: „Мала Росія (Україна), Ліфляндія і Фінляндія с провінції, які управляють ся затвердженими їм привілеями; нарушити їх через усуненє всіх булоб непристойно, одначе називати сї провінції чужими і поводитись з ними на тій власне основі с більше як помилкою, а можна назвати се глупотою. Сї провінції а также Смоленську, належить ся легкими способами привести до того, щоби вони зрусифікувались і перестали дивитись як вовки до лїса."**)

Петро В., Катерина II. і їх наслїдники помалу, але систематично знищили всї автономні права України, заприсяжені за Хмельницького царем Олексієм Михайловичем. Під кінець XVIII. ст. фіґурує Україна в історії Росії як ряд „малоросійських" ґуберній російської держави. Зникла остання тінь української державности,

*) В. Пичета: Ѳедоръ Салтыковъ, современникъ Петра о политикѣ Россіи по отношенію къ Малороссіи. Украинская Жизнь, 1915., No. 8-9.

**) Соловьевъ, XXVI, 39.

але остав її організм, якого не можна було фізично умертвити указами й циркулярами: українська народність.

Які інтенції мав російський уряд що до неї, про се належне розуміння дають нам царські укази проти української мови й письменства.

Перший протиукраїнський, царський указ з 1720 р. вимагав, щоби книжки, друковані в українських друкарнях були очищувані від українських язикових окремішностий, „дабы никакой розни и никакого нарѣчія не было". Сей указ показує, що московський уряд вже тоді рахував ся з істнованєм двох літературних мов, московської і української, як з фактом і що в окремішности тогочасної української літературної мови, добачував він перешкоду в русифікованю українського населеня.

А дальші драконські укази російського уряду проти української мови й письменства, указ міністра графа Валуєва з 1863 р., що проголошував засуд „не было, нѣтъ, и быть не можетъ никакого украинскаго языка", і ганебний указ з 1876 р., так званий „lex Jusephovicia", яким заборонено друкувати в межах російської імперії книжки і газети українською мовою та

виставляти в театрах українські пєси, мали одну лише ціль: не допустити, щоб мова живого, 30 — мілїонового, українського народу стала орґаном і засобом його національної свідомости, культурного розвитку й самостійности.

А щоби в Українців не могло бути нїякого сумнїву що до становища російського уряду в українській справі, він зважує ся в 1910 р. проголосити офіціяльну свою заяву, зредаґовану пок. Столипіном, яку можна вважати за profession de foi російського уряду в українській справі.

Ось її текст:

„Хоча за безпосередню мету товариства „Українська Хата“ (в Москві) подає ся матеріяльну підмогу, то головними завданями його треба вважати перш за все культурні. Тимчасом така мета зі становища російської державної сили являє ся крайно небажаною; вона теж суперечить усїм наміром уряду що до колишньої України. Виходячи зі становища, що три галузи східного Славянства, Велико.—Біло — і Мало-роси, як з огляду на походжене, так і на мову, мусять творити одну цїлість, боров ся наш уряд, почавши з XVII. ст. постійно проти руху, відомого

в наші часи під назвою „українського“, що втілює в собі ідею відродженя колишньої України й збудованє Малоросії на національно-територіяльній основі. Від часу добровільного прилученя України до московської держави, стратив сей рух, позбавлений всякого міцного ґрунту та історичної рації, свою силу, уступаючи місця природній злуці споріднених і близьких собі Славян, а знайшов підпору тільки в поодиноких, непримиримих верствах українського населеня. В останніх часах почав знова прокидатись сепаратистичний рух, який культивує ся головно в Австрії, в Галичині. Виливови непереднаних сепаратистів, що живуть у Львові, належить приписати змаганя, що датують ся від 1905 р., до закладаня товариств, що під покришкою культурних цїлий — може навіть і несвідомо — працюють над відродженєм українського сепаратистичного руху (Просвіти, Громади і т. д.). Національні й політичні стремлїння в українському русї сплїтають ся так тїсно, що се зовсїм неможливо навіть їх від себе розріжнити а від поборюваня всїх тих стремлїнь, по найбільшій части штучно викликуваних, не можна відступити. Вважаючи отже зі становища державних

інтересів недопустимим заснованє товариства „Українська Хата", що має в своїй проґрамі скріпленє сепаратизму, міністер внутрішних справ не може приняти до відомости заснованє сього товариства, бо воно поставило собі вузько-національні ціли, які загрожують публичному порядкови й безпеченству".

На брамі того страшного будинку, що називаємо його російською державністю, російський уряд виписав українському народови слова:

Lasciate ogni Speranza! Не майте жадної надії!

Але істнованє та житє такого складного, колєктивного, живого орґанізму, яким є нарід, не залежить від волї урядів. Уряд держави Великоросів вже давно засудив український народ на смерть, але він, не зважаючи на сей смертний присуд, мимо й проти волї уряду держави московського народу, таки істнує, живе. Значить, є певні закони, що обусловлюють істнованє орґанізмів, отже й народів.

Нарід, як певний тип, підлягає тому самому прінціпови продовжуваня свого істнованя (контінуації) і прінціпови переміни (трансформізму), що й кождий инший орґанізм. Боротьба за істнованє, за само-

вдержане, є обусловлена в части через дідичність, в части через приноровлене до умов. Сим законам підлягають не тільки фізіольоґічні, але й найбільш розвинені духові функції, як пр. мова у людини. Коли через дідичність тип на протязі цілого довгого ряду ґенерацій постійно здержує себе, то через приноровлене доконують ся в ньому переміни. Таким чином суть (істота) народу є динамічної натури. Нарід — се продукт історично-соціяльний.

Ми не можемо тут входити в еволюцію української народности до того моменту, як Україна підпала під пановане Москви. Знайде її читач в монументальній праці проф. М. Грушевського, в його „Історії України-Руси". Нам важно лише сконстатувати, що саме в сей момент історія застає дві окремі народности, як факт довершений, не тільки в національно-політичному, але й етнічному змислі. Мова, культура, письменство, звичаї й обичаї обох народів, московського й українського, ріжнили їх від себе. Що українські людові маси, — не кажучи вже про вищі верстви укр. народу, — тоді, на протязі XVII. і XVIII. ст. почували себе як окремий на-

род і окрема спільнота у відношеню до московського народу, се найкраще показують його політичні пісні з тих часів, яких авторами були невідомі співці з народньої маси.

Ось для прикладу два вирівки з них. Перша відносить ся до руїни Старої Січи (1709):

Ой, йшли наші славні запорожці та понад Богом рікою,
Ой, широкою та глибокою, та понад лиманами.
Ой, що наші славні запорожці та й у великому жалю,
Що не знали уклонить ся, а которому царю.
.....
Ой, уклонились тому Москалеви, а що ми його не знали;
Ой, кругом церкви, церкви січової, ой, да караули стали.
.....
Ой, і пише Москаль та й до кошового:—„а ідіте до мене жити;
Ой, я дам землю та по прежньому а по Дністер гряницю.—
—„Ой, і брешеш, ти вражий Москалю, а ти хочеш обманити,
Ой, як підем ми й у твою землю, ти будеш лоби голити.—
— „Ой, що ви хлопці, славні запорожці, а не бійте ся нічого;
Ой, ще-ж, бачить ся, я у своїм царстві а не зрадив нікого.—
— „Ой, що ваші пани, яритичні сини а не гаразд зробили,
Ой, що степ добрий, а ще край веселий тай занапастили".
Ой, і тече річка та бистренькая, та попідмивала кручі,
Ой, заплакали славні запорожці а із Січи йдучи.
Ой, і летить бомба, тай од Москаля, та посеред Січи впала,
Ой, хоть пропало славне Запорожжя, так не пропала слава![*])

Друга пісня відносить ся до осади Полтави 1709 р., принаймні такої думки є Драгоманів, хоч в ній згадуєть ся про город Білу Церков:

---

*) Політичні пісні українського народу XVIII-XIX. ст. з увами М. Драгоманова. Частина I. Розділ I. Genève, 1883. Ст. 28-29.

Ой, хвалив ся та козак Швачка під Білу Церкву йдучи:
— „Гей, будем, брате, та китайки драти та в онучах топтати!"
Гей, казав сеи, козак Бондаренко, а що славонька буде:
— „Гей, будемо, брате, та поли драти та плечі латати."—
Гей, на козаченьків, гей, на молоденьких та пригодонька [стала:
Гей, що в середу та в вечері та усіх Москва побрала.
Ой, побрали та й попарували усіх по два до купочки.
Заглядають один на другого, як сизії голубочки.
Ой, побрали та й попарували, та й повели вскми:
—„Ой, оглянем ся на тую Україну, та й обіллем ся сльозами!"
Ой, забрали та й попарували, як голубоньків у парі:
Гей, засмутула ся уся Україна, та як сонечко в хмарі.*)

На питанє-ж, чи й о скільки на протязі XIX. ст. український народ зберіг свою національну й етноґрафічну окремішність і антаґонізм супроти Великоросів, дістанемо відповідь, коли розберемо, як в нових і що раз важних умовах російської державности й дійсности знайшли ся поодинокі соціяльні верстви його, коли розглянемо близше всї ті моменти й чинники, які сприяють русифікації на Вкраїні і які їй проти ділають.

Неволї не зносить ся безкарно. Молохови московської неволї український народ заплатив страшні жертви. Безпосереднім і наслїдком було те, що висші верстви його, покинули українську народність, примирили ся з російською державністю, стали їй служити. Колишню українську козацьку старшину й українських заможних козаків перетопила російська державність на „малоросійських дворян". Стало се майже соціяльним законом, що після великих національних катастроф, висші верстви поневоленого народу, що не встиг вповнї розвину-

*) Тамже. Ст. 48.

ти своєї індивідуальности, які виявляють велику здатність, бистро приноровляти ся до нових умов в боротьбі за своє істнованє, покидають його і переходять до пануючого народу. Такий відплив висших верств від народу в українській історії не новина. Руські бояри литовської Руси приймають польську народність, коли вона підпала під панонане Польщі. Багато подібних прикладів знаходимо в історії инших поневолених народів. Та московська неволя мала ще другий, не менше важний і не менше фатальний наслідок. Се вплив її на українські людові маси. Згодом затратили вони вповні українську національно-політичну свідомість, так живу в XVII. ст. і навіть у XVIII. ст. Її місце заняло вірнопідданче почутє до російського царя. Маси сї задержали одначе почутє етноґрафічної окремішности супроти московського народу. І се теж соціяльний закон, що людові маси, а власне селянство, силою вродженого собі консерватизму, виявляє значну відпорність супроти нових умов, нівелюючих його як тип, його народність. Українське селянство зберегло українську народність.

Сї загальні неґативні результати більш як 250 літнього панованя Великоросів над Українцями не можуть настроювати оптимістично тих, що борють ся за визволенє й повну самостійність українського народу; скритим же і явним противникам самостійности українського народу дали привід, або зовсім перечити істнованє українського народу, або сумнівати ся в його спосібність до житя.

Постараємо ся близше підійти до спірного питаня.

Наші міркованя почнемо від загальних замі-

ток про мову українського народу.

Противники самостійности нашого народу і многі, що несвідомо йдуть за ними, вірячи їм на слова, перечать, цілком натурально, і самостійність його мови. Українська мова — се діялект великоруської мови! Значить, на ній не може розвити ся справжне письменство, вона не може стати засобом культурного розвитку й самостійности народу!

Нема сумніву, що українська мова є більш спорідненою з великоруською і білоруською, як кожда инша славянська мова. Ся спорідненість випливає із факту племінної спільности прапредків сих трох народів (перед яких тисяч роками). Мимо сього є українська мова самостійною, як кожда инша славянська мова. Є такою тому, бо прамова руського племени, — ріжниці діялектичні, які в ній були, не можуть тут заважувати, — не потрафила удержати ся: в міру того, як політично-господарська племінна єдність старої Руси була розбита, і як з того політичного орґанізму, який завязали перед 10-ти віками в ладожському басейні і на горішній Оці славянсько-руські кольоністи, що розширяючись, змішались з ріжними філо-алтайськими і туранськими племенами, почала виростати Москва, в міру того почали побіч себе й самостійно розвиватись і мови трох народів: українського, білоруського й московського. Порівнуюча лінґвістика показала нам, що многі високо розвинені мови ріжних народів помалу розвивали ся з прамов (Гумбольд, Бопп, Шляйхер*), Штейнталь і инші). Те саме треба сказати про історичний розвиток трох

*) Див. August Schleicher: Die Darvinistische Theorie und die Sprachwissenschaft. Weimar, 1865.

вище згаданих мов.*) Одначе тим моментом, що

*) Ціла праця була вже написана, коли ми могли зазнайомити ся зі знаменитою працею відомого спеціяліста по славянській фільольоґії і лінґвістиці, проф. академіка Шахматова п. з. „Очеркъ древнѣйшаго періода исторіи русскаго языка" (Птр. 1915. Ст. L. + 368), що являєть ся другим випуском „Энциклопедіи славянской филологіи", яку видає „Отдѣленіе русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ" під редакцією проф. акад. Ягіча. Нас особливо цікавить „Введеніе" сеї цінної праці, де автор на підставі ґрунтовної аналізи лінґвістичних і історичних даних установлює шляхи і намічає хронольоґію розселеня славянських племен і спеціяльно руського племени, з якого витворились три окремі народи. Отож акад. Шахматов установлює, що вже в першій чвертці VI. ст. осїло на Подністровю і Подніпровю східно-славянське плем'я, „Анти", що було прасїмєю руського племени. Сей погляд розходить ся з поглядом проф. Грушевського, котрий в Антах добачує ту галузь східно-славянського племени, з якого безпосередно розвинулась українська народність. В IX. ст. руське племя розпалось на три ґрупи: полудневу, північну і східну, з яких кожда жила в окремих економічних умовах і ґравітувала до ріжних культур. Полудневу ґрупу творили Поляни, Деревляни, Дреговичі, Дуліби або Бужани, Уличі, Тиверці, Сіверяни; північну Словіни, Кривичі і Полочани, а східну Вятичі, що в кінци X. або в XI. ст. двинулась із північного Подоня в басейн Оки. Із першої ґрупи в IX-X. ст. витворилась українська народність. В X. ст. по упадку хазарського царства Вятичі під напором кочевиків рушили з Подоня в части на північ до Рязаня, в части на північний-захід в північне Подесинє і Подніпровє. На протязї XI. ст. середня Росія є вже густо заселена північно-русами, що рушили з горішнього Поволжа до Оки і східно-русами, що підходили до Оки з півдня і полудневого-сходу. Із злитя другої частини Вятичів на північному заході з місцевими населенєм, що повстало із з'єдинення южно-руських елєментів з ляшськими повстала білоруська народність. Така є схема язикової і національної еволюції руського племени акад. Шахматова.

рішив про самостійний розвиток сих мов, як органів національно-культурної самостійности сих народів, було те, що з кінцем вже XVIII. ст. жива, народня мова і у Великоросів і в Українців а в XIX. ст. теж і у Білорусинів стає мовою письменства сих народів. З більшим правом як нині се робить ся противниками самостійности українського народу, можнаб перечати істноване окремої української народности пр. за часів Хмельницького і то на тій підставі, що тоді письменні мови Москалів і Українців, які на протязі X-XVIII. віків не прикривали ся з народньою мовою, виказували без порівнаня, далеко менше ріжниць, як їх сучасні письменні мови. Письменною мовою Українців до появи Енеїди Котляревського (1798), якого вважає ть ся батьком українського національного письменства, була мішанина церковнославянської і народньої мови. З кінцем XVIII. ст. народня московська (великоруська) мова витісняє з московського письменства мішанину церковнославянської і московської народньої мови. Перевага мертвої церковнославянської мови над народньою в обох письменствах робила їх так подібними до себе, що можнаб їх навіть уважати за одну, спільну мову. А одначе досі нїхто не важив ся висказати думки, що мова українського народу пр. з початку XVII. ст. була діялектом московської мови. Булоб се, розуміє ть ся, абсурдом. Факт, що в основу сучасної літературної мови Великоросів увійшли діялекти народньої московської мови тільки, з виключенем діялектів української мови, робить сю мову для Українця чужу й трудно зрозумілу. І навпаки, факт, що в основу сучасної літературної мови Українців

увійшли діялекти*) їх народньої мови, робить сю мову чужу й тяжко зрозумілу для Великороса. Російська Академія Наук в Петербурзі, що признала офіціяльно українську мову як самостійну, зовсім слушно тому твердить, що московську літературну мову ніяк не можна вважати за „общерусскую", себто спільну мову письменства Великоросів, Білорусинів і Українців.**) А досліди на полі української мови й діялектольогії (праці Огоновського, Житецького, Михальчука, Науменка, Кримського, Верхратського, Стоцького і инших) виключають всяку анальогію спорідненя української і московської мов із споріднєнєм так зв. „platt-deutsch" або „switzerdeutsch" з „neuhochdeutsch", себто двох полудневонімецьких діялектів з північним, який взято в основу літературної мови Німців. Явні й масковані противники самостійности українського народу а між ними многі навіть соціяльдемократи, що вказують Українцям на приклад швайцарського нїмецького діялекту, який не став літературною мовою Німців швайцарських і не відсепарував їх як відрубну народність від державних Німців (устно звертав нам на се увагу рос. с. д.

*) В українській мові істнують 4 діялекти, які мають окремі говори (піддіялекти): 1) полуднево-український діялект з 3 говорами: (північноукр., середньоукр. і степовий говір); 2) північно-український діялект, або поліський з 4 говорами; 3) червоноруський діялект з 2 говорами: (подільсько-волинський і говір рівнин Дністра); 4) гірський або карпатський діялект з 3 говорами: (чистоукраїнський Гуцулів і Бойків, мішаний Лемків в західній Галичині і словацько-український в північній Угорщині).

**) Императорская Академія Наукъ: Объ отмѣнѣ стѣсненій малорусскаго печатнаго слова. СПБ. 1915, ст. 15.

Аксельрод, за ним повторив, здасть ся, сей аргумент Кавтський в свому антіукраїнському виступі), повинні приклад зі Швайцаріею порівнати з українською Галичиною і тоді побачать повну абсурдість свого твердженя. Колиб дійсно українська мова була діялектом великоруської, то галицькі і буковинські Українці, що політично не мали щастя бути під „опікою Росії", анальогічно до швайцарських Німців, мусілиб взяти в основу літературної мови не свій „діялект" (український) а вироблену великоруську літературну мову. Мало того. Всі зусилля великоруських літературних і політичних аґентів, що з 50 рр. мин. ст. звернули на галицьких Українців особливу увагу (від Поґодіна до ост. часів), навязати їм великоруську літературну мову й письменство як їх власні, кінчились повним фіяском. Так зв. „москвофільска література", що з 50 рр. по нині не дала ні одної літературної сили хочби середної вартости, писана на дивачній мішанині церковнославянської, української і великоруської мов, по свому змісту й духу не може вважатись як частина великоруської літератури, а тільки як мертво-роджена і штучно плекана відміна літератури галицько-української. Приклад сей як не мож краще бе по голові Аксельрода, Кавтського і пр. Досліди на полї української мови показали теж, що вона з огляду на свою складню, фонетику, морфольоґію та семазіольоґію (ріжниці в значіню слів) займає в родині славянських мов самостійне місце, що її сильно й маркантно відріжняє як від польської так і від великоруської мов. А той факт, що на сій мові, в умовах найбільш тяжких і не сприяючих, повстала й розвиваєть ся поважна лі-

тература, яка в славянській літературі займає третє місце, (імена Квітки, Шевченка, Куліша, Марка Вовчка, Мирного, Старицького, Федьковича, Франка, Коцюбинського, Лесі Українки, Стефаника, Мартовича, Кобилянської, Бордуляка, Ковалїва, Винниченка, Олеся, Вороного, Чупринки, Філянського, Черняхівської, Черкасенки, Лепкого, Яцкова моглиб бути справжньою окрасою кождої европейської літератури), що на ній істнує й розвиває ся молода наука, що мова ся стала орґаном культури цїлого народу, не зважаючи на полїтичні кордони; сей факт бє по лицї противників самостійности українського народу, він проречисто говорить в користь самостійности укр. мови й народу.

Та лишім на боцї мову фільольоґії а перейдїм до мови полїтичної економії.

Російські імперіялїсти, а за ними многі великоруські соціялїсти, отверто або масковано висказують погляд, що розвиток капіталїзму в Росії і спеціяльно на Вкраїнї веде до асиміляції, то є до винародовленя українського народу.*)

Ми вже згадували про загальні рєзультати варварської русифікаційної полїтики царату на Вкраїнї. Найбільші спустошеня зробила ся полїтика по містах України. Обсервуючи особливо більші міста, маєть ся иноді вражінє, що ржа асиміляції перегризла на скрізь, а то й знищила грубу кору українства. Коли ви пр. приїдете в Київ, то в центрї його почуєте всяку мову — великоруську, поль-

*) П. Струве: Общерусская культура и украинскій партикуляризмъ. „Русская Мысль", 1912. I.

S. Semkowsky: Russland als Nationalitaeten staat.„Die Neue Zeit", 1915., No. 13.

ську, жидівську, німецьку, тільки не українську. Під грубим намулом русифікації по більших містах України, який наносив тут весь апарат російської державности й великоруської культури, вам трудно иноді потрафити на слїди істнованя в них корінного українського населеня. А воно, безперечно, е скрізь і всюди. Коли ви пр. підете на перший лїпший базар в ярмарковий день, або на передмістя Киіва, ви скрізь почуете українську мову, — правда, значно попсовану. В меншій мірі замітні слїди русифікації по менших містах України. Село натомість України зберегло вповні свою етноґрафічну окремішність й характер, свою мову, звичаї, обичаї, традиції, культуру. Всї змаганя русифікаційної політики Росії розбились тут наче о ґранітні скелї консерватизму й відпорности селян.

Якіж тенденції крие в собі розвиток капіталїзму на Вкраїні?

Що до великого промислового капіталу на Вкраїні, то треба сказати, що великоруський капітал відограе тут в порівнаню із заграничним великим капіталом тільки дуже незначну ролю. Безперечно, мова його великоруська, хоч в зносинах з українським робітником, користуеть ся він і його мовою. Немае найменшого сумніву, що сей капітал становить нині і становити ме на найблизший час сильну основу й розсадник русифікації на Вкраїні.

Що до аґрарного капіталу, то велика земельна власність на правобережній Україні знаходить ся переважно в польських руках: польські же політики послугують ся в зносинах з робочою силою і місцевим населенем майже виключно українською

мовою. Велика земельна власність на лівобережній Україні є переважно в руках зрусифікованих Українців, себто Малоросів, також в руках Великоросів а тільки незначна частина його є в руках свідомих і на пів свідомих Українців, що симпатизують українському рухови.

Що до середнього й малого капіталу, то статистика з 1897 р. начислює в ньому 8 на тисячку самостійних осіб, що балакає по українськи. Решта є в руках Малоросів, Жидів, Великоросів і инших.

Всі висше наведені факти промовляють в некористь українства. Поважні переміни в розвитку капіталізму на Вкраїні можливі тільки в міру того, як рости ме український рух, як захоплювати ме він висші верстви зрусифікованого нині українства, як розвивати муть ся демократичні форми на Вкраїні а разом з ним приходити ме до слова в громадському і національно-політичному значінню український селянин і робітник.

Одначе в сучасному капіталістичному ладі слово належить не тільки представникови капіталу, себто власникови засобів продукції, що заінтересований є в удержаню сього ладу, але й представникови праці, себто власникови робочої сили, що заінтересований є в усуненю його. В розвитку отже капіталізму на Вкраїні, робітник ії має теж своє слово.

Натуральна річ, що в розвитку молодого капіталізму на Вкраїні, село ії, як головний ринок робочої сили відограє і відогравати ме домінуючу ролю. А село се є українське. В міру розвитку й зросту промислу на Вкраїні зростає теж наплив

селян до міста. Щоби належно зрозуміти тенденції і наслідки сього закона, наведемо декілька статистичних цифр про населене України, по офіціяльним статистичним даним з 1897 р., бо новіщих цифр, на жаль, досі не маємо.

В 1897 р. було 23,430,407 українського населення в тих ґуберніях України, де Українці творять абсолютну більшість. Процент його в поодиноких українських ґуберніях був такий:

В Волинській ґуб. — 70% Українців, в Київській — 80%, в Подільській — 81%; загально на правобережній Україні — 77%.

В Полтавській ґуб. 93% Українців, в Харківській — 81%, в Чернигівській — 66%; загально на лівобережній Україні 80%.

В Екатеринославській ґуб. — 69%, в Херсонській — 53%, в Таврійській — 42%; загально на степовій Україні, що нині в промисловім розвитку конкуруе з найбільш промислово розвиненими районами европейської Росії, — 56%*).

Але розвиток капіталізму на Вкраїні приманює й приманювати ме робітництво з поза України.

На 1,478,798 робітників на Вкраїні було в 1897 р. 219,300 захожих, неукраїнських робітників, з чого 103,471 примандрувало з великоруських ґуберній, а 40,530 з великорусько-українського району (Курск, Воронїж, Кубань, Дон, Ставропіль); решта захожих робітників припадала на инші краї Росії (з Білої Руси — 24,571, з Польщі — 17,748, з

*) Цифри беремо з солїдної праці відомого українського маркеїста і дослїдника економічних відносин України, М. Порша п. з. „Робітництво України. Нариси по статистиці праці". Київ, 1913.

Литви — 10,986 і т. д.).

Але також між територіяльно українськими робітниками є значний процент робітників инших народів, кольонізаційного походженя (Поляки, Жиди, Великороси). Порш приймає, що відповідно до загального розміщеня инших народностий на Вкраїні, скількість усього не-українського робітництва в висше наведених українських ґубернїях могла виносити в 1907 р. найбільше 28%. Се значить: більше як 70% усього робітництва України припадає на Українців. Україна отже здебільшого послугуеть ся власною робочою силою, се е в певній мірі доказом національно-економічної єдности України.

Слїд ще зазначити, що степова (промислова) Україна являеть ся головним ринком, приманюючим робочу силу із аґрарних великоруських ґубернїй. Можнаби в сьому фактї добачувати певну небезпеку для України. Є вона одначе незначна. В розвитку молодого капіталїзму у всїх відсталих економічно країнах, в яких поневолений творить абсолютну більшість, село як головний доставець і резервоар робочої сили домінує над містом. Клясичним сього прикладом може служити Чехія. Треба отже приняти, що в міру розвитку капіталїзму на Вкраїні, набирати ме що раз більше значіння корінне українське робітництво, що мае постійні резурси з українського села. І се село в останній лїнії, при сприяючих загально-полїтичних умовах, рішить про національний характер міст України та капіталїзму на Вкраїні в його цїлости.

Коли далї возьмемо під увагу, що річний приріст населеня України виносить 2%, а населенє в

великоруських ґубернїях тільки 1% (рідко 1½), то треба сказати, що еміґрація великоруського робітника в промислові частини України буде падати і то вміру того, як українське село буде що раз більше підпадати капіталістичному розкладови і як зростати ме промисл в північній і центральній Росії.

Вкінці не можемо поминути ще одно явище в розвитку капіталізму Росії. Як промислова, степова Україна е ринком праці і для аґрарних ґуберній центральної Росії, так теж деякі райони молодого й бистро розвиваючого ся капіталізму Росії являють ся одним із головних ринків праці для аґрарної України (лівобережної й правобережної). Ними е: великорусько-український район, про який ми вже згадували, себто мішані ґубернії на схід від України, далї Кавказ і промислові райони Сибіру. Сильна українська кольонїзація сих районів, на яку вже звернемо увагу, означае поширене української етноґрафічної території.

Такі е чинники економічної натури, що сприяють і протидїлають русифікації на Вкраїнї. Щоб вони неминуче вели до зрусифікованя України, сього абсолютно нїяк не можна сказати. Таке тверджене в устах противників самостійности українського народу — за сміле. Йому завдають брехню факти і явища, про які ми вище говорили.

Але крім насильної русифікації, крім економічних чинників, що пособляють асиміляційному процесови на Вкраїнї, е ще чинники духової натури, що в сьому процесї відграють важну ролю. Є се впливи російської культури.

Могутня е сила всього апарату насильної ру-

сифікаційної політики на Вкраїні. Апостолами сеї ,,місії'' Росії на Вкраїні являють ся цензор, чиновник, жандарм і піп російський. І фабрика сповняє своє русифікаційне діло. Вона не тільки висмоктує фізично українського робітника, але калічить його духово, відбирає йому мову, яку він виніс як рідну з під стріхи сільської хати. Але не менш могутній є вплив російської, краще великоруської культури на Вкраїні. Наче чорна тінь сунеть ся невідступно за московським кнутом великоруська школа, книжка, ґазета, театр і т. д. сповняючи тут ,,культурну місію пануючої московської нації''. Найсильнійше підпадає під її вплив інтелїґенція. Без школи, театру, книжки, ґазети, вона обійти ся не може. А що кожда культура перетоплює, і на свій спосіб шліфує душу її споживача, так в ,,сонці'' великоруської культури перетоплюєть ся душа інтелїґенції городів України. А що великоруська культура сунеть ся й продираєть ся скрізь, — її ніде не питають за паспортом — то впливови її підпадають всї верстви українського народу. Не требаж тут спеціяльно говорити, як великоруська школа на Вкраїні оглуплює українського селянина й робітника.

Та до боротьби з усїми чинниками русифікацій на Вкраїні і особливо з найбільш небезпечним, великоруською культурою, стає той історичний процес, що його називаємо ,,національним відродженем'' поневоленого народу. Він тісно звязаний з розвитком капіталїзму, який скрізь ширить невдоволене і демократизмом, що ширить свідомість і віру у власні сили. Капіталїзм, розкладаючи село, витворює у поневоленого народу новочасні кляси,

що заінтересовані є в повнім розвитку національного його життя. В першій стадії його розвитку, носителем його являється, звичайно, горстка інтеліґенції, свідома своїх завдань супроти народу, з якого вийшла. Вона стає творцем національної культури й письменства, вона кличе поневолені маси народу до скинення кайдан соціяльної і національної неволі, до боротьби за його визволення. Український народ переживає в російській імперії власне сю першу стадію свого національного відродження. Вже пробуджується місто й село України. Перші проміні його вже засвітили і не згасли. Коли маси народу вповні пробудять ся з вікового сну в російській неволі, бити ме година його воскресення. Національне відроджене українського народу загрожує усьому російсько-державному і штучному великоруському станови посідання на Вкраїні. Хто бачив величаву Шевченківську демонстрацію в лютім 1914 р. на вулицях Київа, першу масову національну демонстрацію, зорґанізовану українськими студентами й робітниками, в якій взяло участь около 20.000 душ, сей міг переконатись, що українське національне відроджене запустило вже свої глубокі корінї та що потенціональні його сили великі. Національне відроджене на висшому ступні свого розвитку стає не тільки перешкодою дальшій асиміляції, але стає чинником реасиміляції. Одиниці й соціяльні верстви, що відійшли від народу та пішли на службу кумирям пануючого народу, повертають назад до нього. Всякі дальші переслїдування викликують озлоблене серед всїх верств поневоленого народу. А ненависть не може сприяти асиміляції. Не є припадковим, що в о-

станніх часах українське робітництво було побіч української інтеліґенції найбільш активною силою українського відродженя.

Так перехрещують ся асиміляційні і контрасиміляційні впливи двох культур на Вкраїні.

Остає нам ще згадати про важний момент, який не може бути без значіння для дальшого розвитку Росії та долі України. Сим моментом е економічне противенство великоруського центру і невеликоруських провінцій Росії. Стало ясним, що дякуючи до скрайних границь переведеному державному централізмови, великоруський центр живе й розвиває ся і цвите коштом невеликоруських провінцій Росії. Та найбільше терпить від нього Україна. Чим більше рік річно висмоктує великоруський центр Україну, тим менше видає він на її натуральні потреби. Порш обраховує, що з доходів України, які йшли в рр. 1868-1892 до державної каси центру, 60.2% тільки повертав він на її потреби. В рр. 1908-1910 повертав він тільки 57.5%. а в самому 1910 р. тільки 45.7%. Наслідком такої господарчої політики Росії центрифуґальні (відосередкові), себто автономні стремління мусять в ній зростати. Політичним виразом сих стремлінь — се децентралізація Росії і автономія провінцій. Сей антаґонізм між Україною і великоруським центром е вже нині досить сильним. В дальшому розвитку свому, при сприяючих політичних умовах, носити ме він виразний національно-український характер.

Зробимо-ж тепер із всього нами сказаного короткі висновки.

Більше як 250-літне пановане Росії над Україною не привело першу до бажаної нею цілі: украа-

інська народність зберігла себе в рамах російської державности. Але сказати се тільки, се значить, не сказати цілої правди. Продуктом усього бутя українського народу в неволі держави великоруського народу е так званий „Малорос". Се реальний тип, який покликала до житя в рівній мірі насильна русифікаційна політика російського уряду, як і ввесь асиміляційний процес на Вкраїні, що має своє жерело в тому стані річий, який створює тут російська державність.

Обективна картина істнуючого стану річий на Вкраїні представляеть ся нам так: Маємо море у-української етноґрафічної маси, якої заледви торкнулось українське національне відроджене. Ся маса домінуе в селі. Маємо серед сього моря великі острови так зв. „Малоросів". Вони головно по городах Украіни. „Малоросів" можна подекуди вважати за перехідну „народність", між великоруською і українською. Се власне тип, який можна слушно назвати „gente Ruthenus, natione Moscovitus". „Малороси" не представляють собою ні в соціяльно-політичному, ні в культурному змислі щось одноцільного. Політичний їх світогляд ріжний, — від чорносотенства до соціялізму. По своему відношеню до Українців, тільки одно їх крило скрайно аґресивне, решта або пасивна, або навіть спочуваюча українському національному відродженю. Але всі вони е свідомими, або несвідомими носителями й рабами російської державности й великоруської культури на Вкраїні. А серед тих островів „Малоросів" маємо вкінці менше й більше численні кольонії „Українців", себ-

то тих, що являють ся справжніми носителями та будівничими української народности.

Між великоруськими кнуто—й культуртреґерами й запряженими до їх колесниці ,,Малороссами" з одного боку, а ,,Українцями" з другого, йде боротьба за душу сплячого ще сном блаженних великана—народу, за душу української етноґрафічної маси. Вислід сеї боротьби рішить в останній лінії про українське питане в Росії.

3. ,,Завершенє діла" великого князя Івана Калити.

,,Нехай не буде більше поневоленої Руси! Спадщина Володимира Святого, земля Ярослава Осьмомисла, князїв Данила й Романа, скинувши ярмо, нехай заткне прапор єдиної, великої, неподільної Росії.

,,Нехай сповнить ся провидїннє Боже, що благословило дїло збирачів російської землї.

,,Нехай Господь поможе своєму царственному помазанникови Миколї Олександровичеви, імператорови всеї Росії завершити дїло великого князя Івана Калити".

Отсї слова манїфесту головного коменданта російської армії, проголошені ним при вступі їх в Галичину на адресу ,,рус-

ского народу" в Австрії—австрійські Українці завсігди були для Росії „русским народом"! — як не мож краще говорять про одну із головних цілий Росії в теперішній війні.

„Визволенє підяремної Руси", себто завойованє австрійської і угорської України стало національною амбіцією Росії. А діло се благословить не тільки вся буржуазна Росія, від Бобрінського і Меньшикова до Мілюкова, але й Росія Плеханових (с. д.), Рубановичів (с. р.) і Краноткіних (анарх.).

Так Мілюков пр. називає загарбанє українських земель Австро-Угорщини „воссоединеніемъ русскихъ народностей"*).

А щоби здійснити ціль підбою земель, Росія не цофаєть ся перед ніякими жертвами. На полях Галичини пролила вона вже море крови своїх підданих і не жахаєть ся зовсім перед новими гекатомбами.

Чим пояснити се змаганє Росії? Що є головним мотивом її надлюдських зусиль, щоби за всяку ціну дістати в свої руки галицьку Україну?

На сі питаня можна відповісти ко-

*) П. Милюковъ: Территоріяльныя пріобрѣтенія Россіи. Збірник „Чего ждетъ Россія отъ войны." 1915. ст. 50.

ротко: Росія, змагаючи до завоювання австрійської України, хоче раз на завсїгди порішити українську справу в столипінському дусї.

Зовсїм справедливо замітив ще перед війною відомий с. д. теоретик національного питаня, Отто Бауер, що українське питанє є не тільки житєвим питанєм для царату, але також і для великоруського громадянства. Не є байдужним для них, яка може бути будучність української народности, чи український народ розвинеть ся в новочасну культурну націю, чи стопить ся з великоруською нацією. Тут „закопана собака" всеї антиукраїнської політики царату й великоруського громадянства; звідси така однодушність обох, (за незначними виїмками) в поглядах на воєнні цїли що до австрійської України.

Тернєм стала вона в очах Росії з того часу, як тут українська стихія пробила кору того грубого намулу, який так довго наносила тут польська державність і польська „культура"; як тут почало бити чисте жерело української національної ідеї; як в горнилї важкої боротьби й працї стала розвиватись, дозрівати і закалюватись українська народність; як іскри

національної свідомости стали переспинуватись через російський кордон, за Збруч, в городи й села російської України. Будучий історик українського національного відродженя належно оцінить ролю галицької України в національному розвитку російської України. Від хвилї проголошеня російським урядом варварських указів з 1863 і 1876. до останніх днів перед війною, Галичина була захистом для прогнаного з границь імперії великоруського народу й засудженого на неістнованє українського друкованого слова. Що не пожер червоний олівець російського цензора, се могло свобідно друкуватись в Галичинї. Тут було від найдавнїйших часів огнище підземної України. Тут було „гнїздо мазепинського руху". Частина українського народу, якій через щасливий збіг історичних обставин удалось виховзнутись з під лапи Росії, осягнула в боротьбі за свої права з австрійським урядом і галицькою Польщею, власними силами й при мозольній працї серед найтяжших умов, такий ступінь свого національно-культурного, економічного й політичного розвитку, що се почало серйозно непокоїти не тільки офіціяльну Росію, але й ту частину великоруського громадян-

ства, що ставить ся ворожо до української справи: зріст українського руху й української національної ідеї в австрійській Україні мав чимале аґітаційне значінне для російської України, де 30 міліонів українського населеня засуджено на національну смерть. Росія почула небезпеку в самому істнованю „українського Пісмонту". На кілька десятків лїт перед війною Росія не жалувала нїчого, щоби тільки підготовити собі ґрунт в Галичинї для будучої окупації. Коли перед війною з Думи й поза Думи, з уст російських мінїстрів і полїтиків падали слова про „українську небезпеку" для Росії в Австрії і погрози на адресу останньої за мниме пособлюване українського руху, то в часї війни, в хвилї найбільших успіхів оружія царської армії, російський мінїстер заграничних справ, Сазонов, говорячи з думської трибуни про причини війни, отверто назвав „українську ідею", як одну із них.

Ще яснїйше висказав ся про се ідеольоґ російського імперіялїзму, відомий П. Струве.

„Перш усього — каже він — Росія повинна прилучити і обєднати з імперією всї части російського народу. Звідси виникає

історична неминучість прилученя до імперії „русской" Галичини. Се конечне, як се, на жаль, з повною ясністю виявилось именно в звязку зі сею війною — і для внутрішнього оздоровленя Росії, бо австрійське буте малоруського племени породило і годувало у нас збочене так зв. „українське питанє".*)

І чи міг бути який небудь сумнів в тому, як Росія поступить з українством в Галичині, діставши її в свої руки?

А одначе такий сумнів зродив ся у незначної ґрупи української інтеліґенції в Росії, що видає журнал „Украинская Жизнь" в Москві, яка в своєму маніфесті підписувалась під воєнними цілями Росії. В своїй політичній наївности вона покладала надії на те, що Росія не посміє в „завойованому краю" знищити весь національно-культурний рух і доробок австрійських Українців, що прилученє його до Росії, скріпить тільки українство в Росії і додасть йому тільки нової сили й нових соків до дальшого розвитку. Але якже суворa дійсність розбила ґрунтовно сї ілюзії хвилево спантеличеної української ґру-

*) П. Струве: Великая Россія и Святая Русь. „Русская Мысль", 1914. XII. Ст. 178.

ни?*)

Дня 24. вересня н. ст. 1914. проголосив воєнний ґенерал-ґубернатор Галичини, граф Бобрінський (брат відомого аґітатора) при приняттю ним польської делеґації знаменну промову. Ось текст головної її частини, що відносить ся до Галицької України:

„Уважаю конечним — говорив він — запізнати Вас, панове, з напрямом сучасної моєї діяльности.

„Перш за все східна Галичина й Лемківщина здавен-давна становили корінну частину великої Руси. На сих землях населенє було завсїгди російське (!) тому й устрій в них повинен засновувати ся на російських прінціпах. Буду їх переводити постепенно, бо вважаю потрібним в інте-

*) Який настрій панує серед свідомої частини російських Українців супроти Росії, можемо про се судити подекуди з отсього факту: В своїй статї п. з. „Украинцы и Мазепинцы" (Рѣчь, No. 125, 1915.). П. Мілюков пише: Кілька місяців тому назад одержав я від невідомого автора „Открытое письмо въ Редакцію „Рѣчи", в якому, рядом з докорами на адресу великоруської інтеліґенції, катеґорично заявляєть ся, що „полїтика ворожа Росії, полїтика визволеня українського народу, се — одинока, реальна підтеперішню пору". Автор сього „письма" називає сей погляд не „австрійською" а „европейською" орієнтацією в протилежність „азіятской или русской". Він твердить, що „европейська" орієнтація є масова і енерґійна і що на сю позицію стануло лїве крило укр. буржуазії і укр. пролетаріят".

ресах загалу населеня не насилувати нормального ходу житя в краю.

„Супроти сього обмежу ся на початок іменованєм російських ґубернаторів, російських начальників повітів і російської поліції. Всякі же орґани місцевої самоуправи як маґістрати, сільські громади і т. п. допущу до виконуваня обовязків, розуміеть ся, під умовою, що сї орґани покажуть ся вірними російській власти. Соїм не буде скликаний. Заборонять ся засїдань рад повітових, міських і громадських. Дїяльність всяких стовариш ень, зборів, суспільних орґанізацій завішуєть ся на весь час воєнної акції. Відкритє дїяльности сих товариств може наступити єдино за особливим моїм дозволом і то в кождїм окремім випадку.

„Все сказане відносить ся виключно до корінно російської землї".

За словами пішли діла.

Спеціяльною постановою сьогож ґенерал-ґубернатора ще з 19. вересня 1914 р. заборонено продажу в книгарнях і кіосках як також випозичуваня з бібліотек книжок „на малорусскомъ нарѣчіи, изданныхъ не въ предѣлахъ Россійской Имперіи". Всї

того рода книжки повинні бути зложені в окремому місці по вказівкам місцевої власти. І пішла горячкова робота вандальського нищеня всього, що українське. Замкнено всі українські школи, товариства і інституції, заборонено всі українські часописі і книжки, прогнано українську мову з публичного ужитку аж до написів на склепах і приватних оповісток на мурах. Заборонено приймати почтам листи й картки адресовані й писані по українськи. Нищено й палено на публичних місцях українські книгозбори. Навіть музикальних нот з українським текстом не щадила злочинна рука російської адміністрації в завойованому краю. Та мало того. Вона не щадила грекокатолицьких церков і силою міняла їх на православні. Хто не підчиняв ся сваволї адміністрації, того гнали в Сибір. Так вислано туди митрополита ґрафа Шептицького та тисячі української інтеліґенції, духової і світської, та сотки селян-патріотів. На всі майже місця адміністрації краєм спроваджено з глибин Росії самі відпадки великоруського громадянства. Орґії русифікаційних вакханалій святкували в галицькій Україні повний тріюмф.

„Обрусеніе въ завоеванномъ краѣ протекаетъ нормально" — сповіщало світови Петербурське Телеграфічне Аґенство.

Та картина ся ще не повна.

Слїдами за царською армією сунули в галицьку Україну представники лїберальної і поступової частини великоруського громадянства. Уряд і російські націоналісти при помочі галицьких москвофілів громили все, що було українське. А представники лїберальної й поступової Росії старались осліплювати місцевих Українців надїями на велику будучність Росії, з її богацтвами й культурою. Кореспонденти поступової російської преси не вагались навіть представляти кождє слово, сказане їм в допитах з Українцями зі страху перед російськими штиками, як обєктивне свідоцтво тріюмфу російської культури.

Так писав російський лїберал Старосельський в журналї „Русская Мысль": „Доси культурний звязок Прикарпатської Руси з Росією був досить слабий... Після прилученя її до Росії все зміниться основно. У Львові належить очікувати отворення російського університету. Російські клясики стануть власністю усього населеня. Пов

стане російський театер у Львові. І можна навіть сподівати ся такого свята російської культури, як приїзд до Львова Московського Художного Театру".

Се „свято російської культури"

мало дійсно наступити. Адже-ж приїзд Московського Художного Театру, сеї культурної гордости Великоросів, був широко й шумно реклямований у Львові в останні дні російського наїзду. Святу сьому перешкодила тільки австро-німецька офензива і перехід Львова назад в руки австрійські.

Так царственний помазанник Микола II. і його люди завершували діло московського вел. князя Івана Калити, невільника хана Золотої Орди, що перший, повзанем і підхлібством перед ханом, підкупством, інтригами й мордами, уґрунтував становиско Москви.

Так відбувалось єднанє „русскихъ народностей" в галицькій Україні.

А було воно так страшне і так ганебне, що після уступленя царських військ, самі виконавці національно-культурного морду, доконаного на українськім народі в Галичині, самі його налякались! І див-

не диво! У взаїмнім шуканю за виновниками не могли їх дошукатись. Бобрінскі, Савенки, Евлогій і пр. вмивали руки свої від вини. Навіть „Новое Время" почало осуджувати російську політику в Галичині.

Але помиляв би ся той, хто думав би, що великоруське громадянство і його преса осудили саму ціль сеї політики. Ні, сього не зроблено! Осуджено тільки хвилеву тактику російського уряду, яка тепер, коли війна не закінчена, не веде до цїли, а не саму ціль. Так чорносотенний „Колоколъ" відкрито писав, що для поріщення справи „галицького українофільства прийде своя пора, коли завойоване від віків російської области оконечно і ненарушимо буде закріплене за Російською Імперією". В подібному дусї писали инші російські ґазети (Новое Время, Русское Слово, Утро Россіи, Биржевыя Вѣдомости, Рѣчь, Русскія Вѣдомости, День і инші). „Новое Время" і „Колоколъ" писали, що результати політики російського уряду могли кождого переконати про невідповідність прикладаня до окупованих областий „нашихъ домашнихъ мѣрокъ", то все таки не крили вони, що „тих мірок" не належить стосувати тільки тепер в часї війни.

„Буковинське (!) уніятство і галицьке українофільство — се явища, що мають за собою історичну минулість і тому боротьба з ними повинна вестись обдумано, беручи на увагу складні політичні відносини в Галичині — писав „Колоколъ".

Які отже перспективи отвирають ся для української народности на випадок анексії Росією австрійської України, се аж надто яскраво показала нам російська окупація Галичини.

4. Великоруське громадянство й українська справа.

Якби не скінчилась сучасна різня народів, все таки майже ціла українська етноґрафічна територія остане при російській імперії. А більш як правдоподібна річ, що весь український народ знайдеть ся під пановапем Росії. Є тому для української демократії справою першорядної ваги, знати, чи український народ в боротьбі за свое істноване може рахувати на поміч великоруського громадянства в українській справі в минулому й тепер. Розуміеть ся, нас інтересувати ме виключно відношене демократичних елементів великоруського громадянства до Українців і української справи. Становище реакційних і лібєральних елементів йогож полишимо на боці, — воно загально відоме: українська демократія може вести з ними тільки безпощадну бо-

ротьбу.

Від хвилі нещасної битви під Полтавою (1709) по нинішний день, дух Мазепи непокоїть Росію. Той факт, що память його рік річно виклинаєть ся попами по церквах російської імперії, як зрадника царя і Росії, найкраще говорить, якою ненавистю дише офіціяльна Росія до памяти того, що з оружієм в руках хотів прогнати Москву з України. Сю ненависть переняла вона на все, що має який небудь звязок з самою думкою про самостійність українського народу, про його волю. Кождий рух, навіть найбільш невинний, кожда думка, що йде в розріз з офіціяльними понятями про Україну, клеймить як „сепаратизм", як щось, що пахне відорванем України від Росії. Треба отверто признати, що коли у більшости великоруського громадянства, власне у його правих елементів, боротьба з українством стала цілою політичною програмою, то в решти сього громадянства, за невеликими виїмками, українська справа не оцінювалась инакше, як власне з кримінально-політичної точки погляду. Не має в суті і не може бути ріжниці в тому, що одні, слідом за російським урядом, на смерть засуджують українську справу й український рух, а другі на смерть замовчують їх; що одні отверто ставлять ся до них ворожо, а другі вважають відповідним, або прикривати свою ворожнечу до українського руху чи то мовчанкою про його, чи то глузованем із його мнимої несерйозности, або заслонювати себе незнанем справи й руху. Аналіза відношеня великоруського громадянства до української справи за останні 50-60 років не може у нас полишати найменшого сумніву що до становища де-

вять десятих сього громадянства в сій-же справі.

Коли поглянути оком на минуле великоруського-українських відносин, то не можна не признати, що в певних одиниць великоруського громадянства було належне розуміне української справи, що вони прихильно ставились до змагань Українців, хоч, правду кажучи, рідко коли се становище було вільне від пересудів російської державности.

Згадаємо хочби про великого українофіла Великороса, декабристи К. Риллеєва (повішеного в 1826 р.), який українським визвольним традиціям присвячував свої кращі думи й поеми, а які в свій час піднімали й ширили національну свідомість на Україні.

Поему свою „Войнаровскій" присвячує він Мазепиному племінникови, що скінчив свое жите в Якутську. Автор виставляє в нїй Войнаровського як щирого ентузіяста волї України, котрий свято вірив в Мазепу, що його повстане проти Петра буде

„Борьба свободы съ самовластьемъ".

Про се повстане Мазепи він так говорить:

Такъ мы свои разрушивъ цѣпи,
На гласъ свободы и вождей,
Ниспровергая всѣ препоны,
Помчались защищать законы
Среди отеческихъ степей...
.....
Чтить Брута съ дѣтства я привикъ:
Защитникъ Рима благородный
Душею истинно свободный,
Дѣлами истинно великъ.
.....
Мнѣ надо жить: еще во мнѣ
Горитъ любовъ къ родной странѣ,

Еще, быть можетъ, другъ народа
Спасетъ несчастныхъ земляковъ
И, достойніе отцовъ,
Воскреснетъ прежняя свобода!

Цікаво, що й Пушкин не завагав ся в своїй поемі „Полтава" змалювати протест України проти неволі Москви. Ось як передає він невдоволене українських козаків урядом Петра І.:

Теперь бы грянуть намъ войною
На ненавистную Москву!
Когда бы старый Дорошенко,
Иль Самойловичъ молодой,
Иль нашъ Палѣй, иль Гордіенко
Владѣли силой войсковой,
Тогда бъ въ снѣгахъ чужбины дальной
Не погибали козаки,
И Малороссіи печальной
Освобождались ужъ полки.

В уста Мазепи вкладає він такі слова:

Без милой вольности и славы
Склоняли долго мы главы
Подъ покровительствомъ Варшавы,
Подъ самовластіемъ Москвы.
Но независимой державой
Украйнѣ быть уже пора —
И знамя вольности кровавой
Я подымаю на Петра!

Подібні голоси про Україну в устах Великоросів що далі, то стали рідші. Ще Добролюбов і Чернишевський признавали самостійність українського народу, хоч в поглядах своїх на українську літературу й українські політичні змагання не могли вони звільнитись вповні від великоруських державних пересудів. Герцен хитав ся. Його становище

в українській справі було половинне: хоч признавав за Українцями право на свобідний розвиток, але звязував його рішучо з російською державністю. Тільки Бакунін мав ясний погляд на українську справу й правильно розвязував її.*) „Хочемо, щоб Польщі, Литві, Україні, Фінам і Латишам при балтийського краю, а також і Кавказькому краеви була повернена повна свобода й право розпоряжатись собою та устроїтись по свому уподобаню, без всякого вмішуваня з нашого боку, безпосереднього, чи посереднього"**) — така була ясна мова Бакуніна. Але від проголошеня прилюдно ганебного антіукраїнського указу з 1876 р. по часи революції, великоруська демократія заховує про українську справу або гробову мовчанку, або ставить ся до неї неґативно.

Ми не можемо входити в подробиці, але всеж таки вважаємо відповідним, підкріпити думку нашу двома, трома ілюстраціями.

Український рух в Росії в другій половині XIX. ст. мав майже виключно літературний характер. Про політичний підклад його не могло бути й мови. Відомий він під назвою „українофільства". Ся назва трохи чудна, але має свое оправдане в тому, що українофільські діячі почували себе на скрізь льояльними горожанами російської держави, любили вони тільки свою „тіснійшу вітчину" — Україну, її природу, побут, пісні, традиції, займались етноґрафією, досліджували українську

*) Подрібно се в праці Драгоманова: Историческая Польша и великорусская демократія.

**) „Народное Дѣло". Романовъ, Пугачевъ или Пестель, 41-42.

старовину, творили українську літературу. Але у сьому всьому російський уряд і реакційні елементи добачували страшний злочин, що загрожував цілости російської держави, добачували „измѣну", „сепаратизмъ". Спір ізза українського питаня зводить ся отже в другій пол. XIX. ст. в великоруській пресі до спору про українську літературу. Становище лівої частини великоруського громадянства в сій справі дасть ся определити коротко так: одні поставились явно вороже до думки про істноване і потребу української літератури, як рівнорядної з иншими літературами, отже й великоруською і вказували Українцям на приклад Гоголя; другі признавали субсідіярне значінне українській популярній літературі (література для „домашняго обихода"); треті ігнорували справу взагалі.

Чи треба нагадувати, як в 40. рр. коріфей російської критики, Белінский ставив ся до української літератури і як він брутально накидував ся на Шевченка за його поезії на „малороссійскомъ нарѣчіи"? Чи варто згадувати про знаменитого великоруського сатирика Салтикова-Щедрина, котрий немилосерно бичував всяке „ташкенцтво" і подвиги русифікаторські, але само бажане твореня української літератури порівнував з наміром Івана Перерепенка утворити з Миргорода самостійну державу? Що говорити про инших, коли сам учений Мілюков в 70. рр. в своїй статі п. з. „Вопросъ о малороссійской литературѣ" договорив ся до того, що, після нього, до кінця XVIII. ст. ніхто не писав по „малорусски", що XVII-XVIII. ст. в „Малороссіи" писали „языкомъ—смѣсью польскаго і об-

щерусскаго" (якого тоді ще не було!), що з сеї мішанини й повстало ,,малорусское народное наръчіе". Розуміеть ся, маючи такі ,,наукові" погляди на українську мову, він виступив ворогом української літератури. Правда, свій погляд він цілком змінив нині, але старі його погляди на українство й українську літературу можна вважати типовими, характерними для духа часу. А щоби в букеті сьому не бракло й соціялістичної квітки, наведемо голос відомого великоруського с. д. Л. Дейча, який як не мож краще характеризує становище великоруських соціялістів типу Плеханова й Дейча в 80 рр. минулого ст. до українства а яке по нині в них не змінилось.

В статї п. з. ,,Драгомановъ въ изгнаніи", поміщеній в ,,Вѣстникѣ Европы" за 1913 р., оповідає Дейч про такий епізод з житя української і великоруської еміґрації, що мав місце на спільнім мітінґу в Женеві в 1880 р.: На зібраню сім читав неб. М. Павлик реферат про Галичину. В дискусії над ним, один із українських еміґрантів (С. Подолінський) зробив докір соціялістам на Україні за те, що вони нічого не роблять для свого рідного краю. ,,Не можна було лишити його промову без відповіди — згадує Дейч. Тому я рішив ся взяти слово, щоби опрокинути зроблені нам обвинувачення, несправедливі, як нам тоді видавалось... Беручи під увагу, що ми не оставляємось перед ніякими жертвами за для пригнічених мас, я постарав ся представити діяльність українофілів в полудневозахіднім краю, як безкористне гасне часу, все одно що переливками з пустого в порожне. Я оповів, як українофіли тратять по кілька років на по-

правлене одної букви малоросійського словника чи на збиране або на видане народних пісень і приказок, а як уже візьмуть ся написати що небудь для народу, то друкують такі глибоко обдумані оповіданя як „Про сіру кобилу", або „Як баба Параска та купила порося".*).

Чим можна собі пояснити сі грубо несмачні й злосні слова в устах великоруського соціяліста, як не жовчною просто його ненавистю до всього, що українське? І не думайте, що спогад про сей, епізод викликує нині у Л. Дейча почуте глибокого сорому! Ні, він, що має ще нині для Українців назву „южанъ", а для України назву „юго-западного края", гордий на свою нїкчемну відповідь Подолінському, додаючи, що „громъ апплодисментовъ" присутних на відчиті Павлика великоруських соціялістів посипав ся в нагороду за сю репліку. Він навіть дивуеть ся, що після сих слів, Українці, присутні на відчиті почули себе ображеними і з Драгомановим на чолі вийшли зі салї, а відтак Драгоманов порвав всякі зносини з великоруськими еміґрантами, що вороже ставились до України. Так висловлював ся Дейч про Українців і їх літера-

*) Замітимо, що мнимє українське оповіданє „Як баба Параска та купила порося" — злосна видумка Дейча. Такого оповідани нїхто з укр. письменників не написав. Належну відправу сьому великоруському шовінїстови за його брехні про Драгоманова дали живий свідок подїи і товариш Драгоманова, В. Дебагорій Мокрієвич — в статї „По поводу статьи Дейча „Украинская и общерусская эмиграція" (Украине. Жизнь, 1915., II.) і відомий український публїцист, С. Ефремов — в статї „О томъ, что было и чего не было. По поводу воспоминаній г. Дейча". (Укр. Ж. 10-12, 1915.).

турно-культурні стремління тоді, коли українська література видала вже такі літературні талани. як Котляревського, Квітку, Марка Вовчка, Куліша, Шашкевича, Федьковича і ґеніяльного Шевченка; коли українська етноґрафія далеко вище стояла від великоруської і займала майже перше місце в славянській етноґрафії (згадаємо хочби про знамениті „Труды" Чубинського або науково видані Антоновичем і Драгомановим „Історичні пісні українського народу"); коли українські вчені, як Потебня, Сумцов, Житецький видали цілий ряд праць по українознавству а спеціяльно про українську мову й українську народню словесність; коли такі українські історики як Костомарів і Антонович найкращі свої історичні праці присвятили історії України: коли в цілій Росії почала греміти слава українського народнього театру.

Впрочім неґативне відношене великоруської демократії (за невеликими виїмками) до української літератури в другій полов. XIX. ст., якого кілька зразків подали ми вище, дасть ся подекуди пояснити. Яка-б не була квалітативна і квантітативна вартість української літератури, фактом є, що в процесї розвитку українського народу, як окремої народної індивідуальности, її значінне — першорядне. Дві окремі літературі, —значить— дві культури, дві народности з усїма політичними наслїдками, які з сього факту випливають. Адже-ж в понятю „культура" містить ся й політика. Одної від другої віддїлити не можна. Котляревський, сей ультральояльний чиновник російської держави, пишучи свою „Енеїду" на українській народній мові, сам сього не був свідомий, що творить велике

політичне діло. І вся українська література, плекана в поліцейсько-татарських умовах російської дійсности, мала глибокий політичний підклад. Нюхом се розуміли вороги українського народу й ті великоруські демократи, що ставились вороже, негативно, або ігноруюче до української літератури, виносячи зі школи, із всього свого виховання, з усеї атмосфери свого окруженя найдикші поняття про Україну й її народ.

Переходячи до характеристики становища великоруської демократії до української справи в часі, коли вона і в Росії стала носити виразну політичну марку — датуеть ся се від виступу на поле діяльности першої української масової політичної орґанізації, відомої під назвою „Революційної Української Партії" (1900.) — треба сказати, що в її відношеню до української справи майже не зайшли зміни.

Ще й по нинішний день в очах більшости великоруських демократів Україна — се „Югъ Россіи", „Южный Край", „Малороссія", або „Хохландія". Ні тіни бажаня в них пізнати глибоко траґічну історію українського народу, його сучасні муки й болі, його бажаня й надії. Пересічний великоруський демократ, чи соціяліст більше знае про Китай або про диких Кафрів, як про Українців, серед яких многим з них приходить ся працювати. Не згадуємо вже про се легкодушне, а иноді й згірдне відношене їх до Українців, як до „хахлів"*),

*) Слово „хахол" означае чуб на голові, який носили українські козаки. Московський цар Олексій Михайлович, вступаючи в 1654 р. в границі України, звернув ся до населеня з маніфестом, в якому читаємо: „и вы бы, пра-

як до чогось низшого. І тепер великоруські демократи вперто стали замовчувати український рух, що давало велику моральну підпору — треба се з усею отвертістю сказати — переслідуваням українського руху з боку уряду. Так від самого народженя великоруського соціялізму по останні часи просто квестіонувалось само істноване української народности. Незначні виїмки не зміняють правила.

Коли-ж російська революція видвигнула на дневний порядок політичного житя Росії національне питане, великоруська демократія, і особливо ліве її крило, великоруські соціялдемократи, стали його або ігнорувати або ставитись до нього негативно, добачуючи в національних рухах поневолених народів Росії реакційне явище, яке тільки гальмує розвиток революції і соціялізму в Росії. Ще польський або фінський національні рухи толерувались, прочі-ж, і особливо український рух, не заслу-

---

вославные христіане, освободились отъ злыхъ, въ мирѣ и благоденствіи прочее житіе провождали; и сколько васъ Господь Богъ на то доброе дѣло возставилъ, прежде нашего царскаго пришествія раздѣленіе съ Поляками сотворите, какъ вѣрою, такъ и чиномъ (наружностью) хохлы, которыя у васъ на головахъ постригните." (Соловьевъ: Исторія Россіи, X., 318). Нарікання на те, як царські гарнізони, розкинені по Україні, збиткувались над населенєм, силоміць втинаючи „хохли" на головах мущин, були загальні. Се згірдне назвиско „хохли" переносили відтак Москалї на все українське населенє. Серед певної його частини, головно серед селянства воно навіть принялось. Се тільки ознака, на скільки московська неволя на Україні задавила у рабського населеня почутє власної гідности, сорому й образи. Може задумають ся над сим ті великоруські с. д., що звикли висловлюватись про Українців, як „хахлів".

гували на ласкаву увагу великоруських демократичних і особливо революційних груп. Що національні рухи в Росії були й є прогресивні, що вони криють в собі могутні корінї демократичного перевороту в сій державі, що великоруська демократія в боротьбі проти царизму може мати в них ретельних своїх союзників, до такого розуміння національного питаня в Росії далеко було великоруській демократії. Можна се пояснити хиба тим, що вона примирилась з фактом насильних територіяльних придбань царизму. Стало ясним, що Польща, Фінляндія, Литва, Кавказ і т. д., а особливо Україна — се складові частини „єдиної і неподільної Росії". І сеї цілости російської імперії боронить в рівній мірі великоруський чорносотенець як і революціонер. А що найбільш характерне, то се те, що сей безстидний великоруський шовінізм прикривав ся у многих, дуже многих великоруських соціялістів інтернаціоналізмом, в імя якого ігнорувалось народність як очевидний факт, національні рухи осуджувались як реакційні і шкідливі, а соціялізм серед гноблених народів о скільки він не йшов в хвості великоруського соціялізму, чи пак „російського", як його неправильно називають, пятнував ся як „націоналізм".

Сучасна війна здерла маску з великоруських демократів і революціонерів (застережене робимо тільки що до крайного лівого крила великоруської демократії), та показала в повній наготі їх дотеперішне лицемірство і ідейне обличче.

Не можемо не спокуситись, щоб на сьому місці не навести дуже влучної характеристики великоруських демократів з огляду на їх відношене до

національного питаня перед війною і в часі її, зробленої В. Винниченком.

„Так, до сеї війни — каже він вповні справедливо — на поверхні деяких душ благодушно плавала туповита, самовдоволяюча віра в непотрібність національних питань. Схолястичний, сухий, абстрактний інтернаціоналізм стояв наче жандарм при вході в сї душі і відбирав паспорти у думок, що бажали проникнути в середину. Неблагонадійні на „предмет национальности" ганебно проганялись.

„Належить одначе відмітити, що такі душі не приналежали до поневолених народностий. Се були ситі, обжерті душі, які не знають, що таке голод і жажда.

„Війна струснула навіть такі душі, і суворий жандарм, сконфужений і наляканий, невідомо куди щез. Інтернаціоналісти раптом зробились очайдушними націоналістами. Примари національних упокорень, факти понижень національної гордости зігнали з їх душ самовдоволену інтернаціональну усмішку. Вони тепер дуже серйозні, дуже заклопотані і без паспортів пропускають всякі думки, що відносять ся до їх национальности"*).

О скільки ходить про відношене великоруської демократії в часі війни спеціяльно до української справи, то треба сконстатувати:

Праве крило великоруського народництва (с. р.) і великоруської соціялдемократії, себто так зв. патріотична течія великоруського соціялізму віднеслась до української справи засадничо вороже. Рубано-

*) В. Винниченко: „Лунайте сю скалу!" (Укр. Жизнь No. 11-12, 1915).

вич, Плеханов просто неґують істноване української народности. До самостійницьких змагань австрійських Українців віднесли ся вони з такою самою ненавистю, як чорносотенні і ліберальні елементи великоруського громадянства. Належить одначе додати, що деякі одиниці сеї течії роблять українському рухови певні концесії (знесене виїмкових антиукраїнських розпоряжень, українська народна школа і т. п.), то е придають українству в Росії, подібно як се робить Мілюков і ліві великоруські ліберали, роль провансалізму.

Масковано неґативно або з резервою ставлять ся до українства течії центра великоруської соціялдемократії (Аксельрод, Троцький). Отверто вони досі не висказались. Але стоять вповні на становищі російської державности і тому не скривають свого вдоволеня на той випадок, колиб російські Українці чим скорше засимілювались.

Тільки течії лівого народництва (Чернов) і лівого крила рос. соціялдемократії (течія Леніна) поставились до українства засадничо прихильно, хоч і не без поважних застережень. Найдалі в українофільстві — що так скажемо — пішов Ленін.

Вважаемо відповідним навести тут головні уступи з його знаменної і виїмкової статі в великоруській соціялістичній літературі поміщеній в No. 35. „Соціялдемократа" орґану Ц. К. Р. С. Д. Р. П. п. з. „О національной гордости Великороссовъ":

„Нам заступникам великодержавної нації найдальшого Сходу Европи і доброї частини Азії — пише відомий провідник великоруського робітництва — не лицює забувати про велике значінне національного питаня, особливо в такій державі, яку

слушно називають ,,тюрмою народів''*) і то в момент, коли іменно на далекому Сході Европи і в Азії будить капіталізм цілий ряд ,,нових'' великих і менших народів до життя і свідомости.

,,Чи чуже нам, великоруським свідомим пролетарам, почуте національної гордости? Розуміють ся, ні! Ми любимо свою мову і свій рідний край, ми більш усіх працюємо над тим щоби його працюючі маси (то е девять десятих його населеня) підняти до свідомого життя демократів і соціялістів. Нам дуже болюче бачити і почувати, яким насильствам, гнетови й вибрикам піддають нашу прекрасну рідну країну царські кати, дворяни й капіталісти.

,,Ми повні почутя національної гордости, іменно тому ми о с о б л и в о ненавидимо свое рабське минуле (коли поміщики-дворяни вели на війну мужиків, щоби душити свободу Угорщини, Польщі, Перзії, Китаю) і свою рабську теперішність, коли ті самі поміщики разом з капіталістами ведуть нас на війну, щоби душити Польщу й Україну, щоби давити демократичний рух в Перзії і Китаю, щоби скріпити ганьблячу нашу великоруську національну гідність банду Романових, Бобрінских, Пуришкевичів. Нїхто не винуватий в тому, як він уродив ся рабом, але раб, що не тільки цураєть ся

*) Представлюване Росії ,,тюрмою народів'' називає Семковський (один із секретарів так зв. О. К. російської с. д., отже один із речників центра її) в своїй статї „Russland als Nationalitaetenstaat" в „Die Neue Zeit"—фальшивим. Здаєть ся, він і многі його товариші перед війною инакше говорили а саме так, як нині говорить Лепїн. Певна річ, нема ,,правди самої про себе", є тільки ,,правда для кого" і ,,правда на що".

змагань до волі, а оправдує і прикрашує своє рабство (на пр. називати душене Польщі, України і т. д. „обороною батьківщини" Великоросів), такий раб мусить викликувати доконче почуте невдоволення, погорди й обмерзіння, се холуй і хам".

„Не може бути свобідний нарід, що гнітає чужі народи", — так голосили великі представники послідовної демократії XIX. ст., Маркс і Енґельс, що стали учителями революційного пролетаріяту. І ми, великоруські робітники, повні почуття національної гордости хочемо за всяку ціну свобідної і незалежної, самостійної, демократичної, республиканської, гордої Великоросії, що нормувати ме свої відносини до сусідів на людському прінціпі рівности а не на понижуючих велику націю панцизнянім прінціпі привілеїв. І тому власне, що ми її хочемо, ми кажемо: не можна в XX. ст. в Европі (хочби й в далеко-східній Европі) „боронити батьківщину" инакше, як через боротьбу всіма революційними засобами проти монархії поміщиків і капіталістів с в о е ї батьківщини, то е, найгірших ворогів нашої рідної країни: не можна Великоросам „боронити батьківщину" инакше, як бажаючи погрому в кождій війні царизмови, як найменшого зла для девять десятих населеня Великоросії, бо царизм не тільки давить сих девять десятих населеня економічно й політично, але деморалізуе, принижуе, безчестить, проститууе його, привчаючи до давленя чужих народів, привчаючи прикривати свою ганьбу лицемірними, буцім то патріотичними фразами.

„Нам кажуть, може бути, що крім царизма і під його крильми виникла та скріпилась вже дру-

га історична сила, великоруський капіталізм, що робить прогресивну роботу, централізуючи економічно й сплачуючи великі обшари. Але така відповідь не оправдує а ще сильнійше обвинувачує наших соціялістів-шовіністів, яких належалоб називати царсько-пуришкевичівськими соціялістами (як Маркс називав ляссалянців королівсько-пруськими соціялістами). Допустім навіть, що історія рішить питане в користь великоруського державного капіталізму проти сотні малих націй. Се, можливо, бо вся історія капіталу е історією насильств і рабунку, крови і болота. І ми зовсім не приклонники непримінно малих націй; ми безумовно, при прочих рівних умовах, за централізацію і проти міщанського ідеалу федеративних відносин. Одначе навіть в такім випадку, не наше діло, не діло демократів (не кажучи вже про соціялістів) помагати Романову-Бобрінскому-Пуришкевичови душити Україну і т. д.".

Від часу появи „Великорусса"*) і мужнього

*) Ось що читаємо в No. 2. „Великорусса": Та сама потреба знищити систему узброєного насильства, вимагає, щоби населенню Южної Руси (себто Україні) була дана повна свобода розпоряжати своєю долею після власної волі. Тепер сей народ ще не міг висказати своїх бажань. Але відомо, що він крайно невдоволений нашим пануванем. До яких би жадань не довело се невдоволене, ми повинні уступити їм. Як він захоче цілком відділити ся від нас, хай відділяє ся. Чи захоче він сього, ми не знаємо; та він і сам ледви рішить се, при теперішній своїй безголосности. Але судячи по живому чутю терпіння від нашого деспотизму, треба очікувати, що при першій змові подумати про власну свою долю, він захоче відійти від нас. Будемо готові і на таке рішене. Ми, Великороси, досить сильні, щоби остатись одним, маючи в собі всі елементи національної могутности" („Колоколъ", 15. окт. 1861 г.).

виступу Бакуніна в оборонї поневолених народів Росії, се перший смілий голос великоруського соціялдемократа, який топче ногами прінціп неподільности Росії, як держави Великоросів і стоїть на становищі великоруської державности. Не можна його не привітати. Тим більше, коли возьметься під увагу, що ся власне статя Леніна викликала широке негодоване в лонї самих „большевиків" і то серед елементів, яким дуже важко звільнитись від пересудів великоруської державности й націоналїзму.*)

Розуміть ся, ми не можемо приняти тих застережень, які Ленін робить в користь великоруського централїзму. Думаємо теж, що є багато суперечностий і в поглядах його на так зв. „національне самоозначене" а якими тут не можемо займатись.

---

*) Згадаємо хочби про виступи большевика, В. Базарова в „Лѣтописї" проти національного определїня народів й проти визвольних змагань поневолених народів. Рідко коли доводилось нам читати більш лицемірні й єзуїтські статї, як сього великоруського публіциста, що свій брудний великоруський націоналїзм контрабандує під фальшивою маркою космополїтизму і „человѣчества". Тавсе-ж таки своїх симпатій до імперіялїзму й антипатій до поневолених народів, спеціяльнож до українського він не скриває. „Як би там не було, вже тепер достаточно выяснилось, що обі відміни націоналїзму, не зважаючи на їх мнимую противележність, — каже він, — одушевлені одним і тим самим стремлїнєм. Імперіялїзм — ідеольогія пануючих, більш послїдовний, глубокий і змістовний. Націоналдемократизм (відомого теоретика по нац. питаню, с. д. Бауера називає він націоналдемократом, значить, під „націоналдемократизмом" розуміє він теж і соціялїзм у поневолених народів) — ідеольогія низших і середніх слоїв — поверховний, ідейно бідний, повний наївних і смішних суперечностий. Імперіалїзм — се ес-отерична віра жреця; націоналдемократизм — простацьке ідолопоклоньство пастуха". („О національномъ вопросѣ", Лѣтопись 1916., ст. 222).

Відношенє сього публіциста до української справи характеризує його отверте невдоволенє тим, що в спорі їзза української мови, який вивязав ся в великоруській пресі з нагоди завойованя Росією Галичини, великоруські демократи станули в оборонї самостійности мови і національних прав Українців. „Пусть такъ! — пише ображено великоруський шовінїст. Пусть для всякаго демократа ясно, что украинская рѣчь есть воистину языкъ, а не мѣстный говоръ польскаго или русскаго языка“ (Там-же). Читач бачить, що для Базарова українська мова була навіть не діялектом великоруської мови а її „говором“ (Mundart). Ну, але якже нам бути з иншими поневоленими народами Росії — питає зараз після сих слів наляканий великоруський шовінїст — яких мови далеко дальше ставить від великоруської, як українська. Чи їм дати національні права? Чи й вони мають право на самоопреділенє? — Читаючи статї п. Базарова в „Лѣтопис-ї“, так і пригадують ся нам антіукраїнські виступи большевика Лебедева — Грамматикова в 1908 р. в львівській москвофільській ґазетї „Новая Жизнь“, на фактичного редактора якої (пізнїйше співробітника) покликали його політичні приклонники відомого Дудикевича. Честь йому треба сказати за те, що він мав відвагу говорити про річи отверто і що він не скривав своєї ненависти до українства. Розуміють ся, поборюючи його, ми писали тоді в „Землї і Волї“, головнім орґанї У. С. Д. П. Австрії, що маємо до дїла з російським чорносотенцем а не соціялдемократом, а за поступки його не можна обвинувачувати російську партію с. д. Так само писалось про його в львівськім соціялїстичнім „Glos-ї“. Але яке-ж було наше здивованє, коли у відповіди на наше запитанє в сїй справі, послане до одного видного члена рос. Ц. К., дістали потвердженє, що Лебедев є членом Р. С. Д. Р. П. Мало того. Він лишив ся ним далї. А про його чорносотенні виступи в москвофільській „Новій Жизн-ї“ нелеґальна рос. с. д. преса не сказала анї слова. Про В. Базарова не треба у нїкого інформуватись. Він виступає в „Лѣтопис-ї“ в почетнім товаристві публїцистів ріжних течій рос. с. д. А женевський „Впередъ“ в No. 6, в котрім редактори його виступили з цїлим хрестовим походом проти Леніна, покликує ся на сього великоруського шовінїста, як на свій авторітет. Sapienti Sat!

Якби там одначе не було, гіркий досвід каже нам заняти і супроти течії Леніна вичікуюче становище, тим більше що дискусія піднята власне по національному питаню, не закінчена й може дати для українських соціялістів ще деякі вказівки для їх будучої тактики. Весь досвід теж по другому Інтернаціоналови каже нам менше вірити в слова а більше в діла.*) Будемо чекати на сі діла. Вони едино можуть розвіяти оправдане недовіря соціялістів поневолених народів до соціялістів пануючих народів взагалі а українських до великоруських зокрема.

На сьому ми можемо закінчити наш загальний огляд становища великоруського громадянства в українській справі. Висновки, які можемо зробити на підставі холодної аналізи сього становища, не потішаючі. В кождім разі хочемо надіятись, що українські визвольні змагання знайдуть в лівому крилі великоруської демократії належне зрозуміння і поміч.

*) Поведенє великоруських с. д. на І. ціммервальдській конференції (1915.) також не може нас одушевляти. В резолюції її, в якій висказуєть ся співчутє потерпівшим народам в сій війні а саме Полякам, Жидам, Бельгійцям і Вірменам, зовсім поминено Українців. Деж були тоді великоруські с. д., що на сій конференції відогравали не підрядну ролю? Ми віднесли ся в сій справі за поясненями до одного члена Ц. К. російської партії і дістали відповідь, що про Українців на конференції „просто забули". Характерно! До польських соціялістів, що брали в ній участь (П. П. С. лівиця, П. С. Д. головна управа, П. С. Д. опозиція) не можна мати претенсій. В своїй деклярації, в якій протестуєть ся між иншим проти іменованя австрійського урядника намісником Галичини (ген. Колярда), вони стоять на становищі автономії Галичини, себто гегемонії польської шляхти й буржуазії над 3½ міл. укр. народом.

5. Вплив російської державности на українську національну думку.

Народність не представляє собою щось постійного, статичного; вона є динамічної натури. Вона підпадає флюктуації, ненастанним перемінам, в залежности від кождочасних, обєктивних, історичних умов народу. З обєктивними отже умовами буття народу звязаний є і характер народности. Се значить: народність може розвивати ся нормально, самовільно, вповні і без постороннїх перешкод тільки у державнїх народів; у народів недержавних, або поневолених, розвиток і переміни в народности обусловлює чужа державність, себто неволя. Як ми вже могли переконатись, російська державність задержала на кілька століть розвиток української народности. В сьому роздїлї нашої праці ми хочемо показати читачеви, як відбув ся вплив російської державности і дїйсности на українській освіченій громадцї, що була і є ще тепер головним носителем української народности, як російська державність заставляла головних представників сеї громади в XIX. і XX. ст. національно думати, як викривлювала вона їх погляди на українську народність і їх національно-політич-

ний погляд. Розумієть ся, можемо зробити се тільки в загальних рисах.

Після невдачної спроби Капнїста, останнього представника оборонцїв самостійности України, якого виделеґували його земляки „доведені до одчаю тиранїєю російського уряду" до Берлїна, щоб там, у пруського уряду знайти поміч для повстаня на Українї проти „русскаго ига",— українська освічена суспільність, не бачучи нїде реальної сили для відривку України від Росії, примирилась остаточно з російською державністю.

Такий фанатичний патріот „малороссійскаго отчества", як В. Полетика, автор „Исторіи Русовъ или Малой Россіи" (1810.), що мала кольосальний вплив на сучасне йому українське поколїнє — на лївобережній Українї читалась вона по українських шляхецьких дворах як біблїя українського народу — не був зовсїм сепаратистом. В сїй лебединій піснї Гетьманщини, яку заспівав її горячий ідеалїзатор після її упадку, автор станув твердо на ґрунтї російської державности.

Про Котляревського, Гулака, Гоголя (батька), Квітку, Стороженка і инших творцїв українського національного письмен-

ства та представників етноґрафічного українства, можемо тільки сказати, що се були переконані монархісти й добрі російські патріоти. Одиноким повним свідоцтвом, що могло під той час показувати, по крайній мірі ученому світови, суцільність української народности від північної Угорщини й Сяну по Кубань, були українські народні пісні, збирані й публїковані українськими й неукраїнськими етноґрафами (Максимович, Лукашевич, Метлинський і инші).

Доперва в 40 рр. мин. ст. ми можемо надибати серед українських кружків означені понятя про українську народність. Маємо на увазї так зв. „Кирило-Методївське брацтво", якого найвидатнїйшими членами треба вважати в першій мірі Костомарова а відтак Кулїша й Шевченка. Костомарів і Кулїш були по европейськи освіченими людьми. Европейський романтизм та лїтературне відродженє західних Славян, головно Чехів і Словаків з одного боку та молодо-національні рухи в Західній Европі (Молода Нїмеччина, Молода Італїя) з другого, мали рішаючий вплив на братчиків в змислї розуміння культурних і полїтичних завдань України. Проґрама брацтва виставляла як полїтичний ідеал федерацію Східного Сла-

вяиства. Самостійним членом сеї славянської, републиканської федерації, в якій „кождий народ мав творити окрему республику", мала бути й Україна. Релігійна рівноправність, свобода думки й слова, усунене станових ріжниць, рабства й всякого пониження низших кляс — отсе програма кружка. Українська політична думка XIX. ст. знайшла в ній найсильнійший вислів. Романтичне козако—й українофільство та етнографічне українство уступали місце свідомому українству. Безперечно, завдячувати се треба впливови Західної Европи на формоване світогляду братчиків. Посередно сей вплив полишив найглибший і найтрівкійший слїд на Шевченку. В політичній своїй поезії (Сон, Кавказ, Заповіт і т. д.), він заговорював з такою огненною силою про право українського народу на політичну самостійність, як ніхто перед ним, ні по нім. Його „Кобзар" — се закипілі кровю кусники й шматки серця поета, кинені на духову поживу поневоленому народови. Він невмируший. Він вічно сіяти ме ненависть до кайдан. Нестійним є погляд Драгоманова, буцїм то Шевченко „не мав дум-

*) „Уставъ" и „Правила" кружка поміщені в журналї „Былое" (февраль, 1906.).

ки непремінно впробляти окрему літературу українську,"*) тому, що свої повісти й „Дневникъ" писав по великоруськи. Факт сей не є по нині достаточно вияснений. Фактом одначе є, що Шевченко на постороннї поради, аби йшов в слїди Гоголя й писав свої поезії по великоруськи, відповідав: „Теплий кожух, та не на мене шитий!"

Арешт й заслане братчиків (1847.) мали ріжний вплив на них. Найфатальнїйше відбилось воно на Костомарові (1847-1857). Після повороту з заслання він не признавав ся до ідей „брацтва" і нїколи про них не згадував. Змінив він теж радикально свої погляди на українське письменство. Сам Драгоманів каже, що Костомарів під впливом західно-славянських патріотів, чеських і іллїрських переняв ся думкою про потребу самостійної української літератури.**) Що се так було, вистарчить сказати, що перед своїм заланем дав він українській літературі не злі поезії і кілька драм в українській мові. Повернувши з заслання в Петербург, Костомарів зразу попав між великоруську освічену громаду, яка при-

*) М. Драгоманів: Листи на Наподнїпрянську Україну. Відень, 1915., ст. 25.

**) Тамже, ст. 69.

няла його дуже тепло. Йому отвиралось поле наукової карієри. Талант, бажанє широкої авдіторії потягнули його на великоруський ґрунт. Вправдї і тепер не порвав він зносин з тодїшньою українською громадою, що згуртувалась довкола поважного журнала „Основа" (1860-61). В журналї бере він живу участь. Але в поглядах на українство доконались в нього радикальні переміни. Всї літературні заходи українських письменників (особливо невтомного Кулїша) за для створеня самостійної української літератури вважав він ділетанством. Сам заперестав писати художні річи по українськи. Пізнїйше просто лаяв Кулїша за його Шекспірові переклади та всякі наміри, присвоювати українській літературі західно-европейських клясиків. Признавав рацію тільки українській популярній літературі „для домашняго обихода". Сими поглядами зійшов ся він з московськими славянофілами (І. Аксаков, В. Ламанський і др.) і розійшов ся зовсїм з енергійним талановитим Кулїшем, про що і далї буде.

Се не значить, що Костомарів перестав уважати українську народність за окрему а українську мову за дїялект великоруської мови. Про се свідчить найкраще

його статя, поміщена анонімно в Герценовім „Колокол-ї" (1860, 15, I.) п. з. „Украйна". Ось найбільші характерні для поглядів автора уступи з неї:

„Більшість великоруського й польського громадянства привикла не вважати нас (Українців) окремим народом. Сей помилковий погляд виник з того, що у нас нема своєї шляхти („дворянъ-малороссіянъ"), за виїмком немногих, котрі в останніх часах признавши нестійність дворянської інституції, звертають ся до чистого народнього жерела; і раніще не було у нас дворян: вони були чужі, хоча й походили від нашої крови; давнійше були вони Поляками а тепер стали Великоросами. Народність малоросійська, як привикли її називати з легкої руки дяків Олексія Михайловича, завсігди оставала добром пригнїченої маси, що годувала своїм потом і кровю і Вишневецьких і Розумовських. Чиж можна признати народом мужицтво? Чи можна давати йому права на самобутне істнованє?

„Так думали й думають многі із давна. Нам доводилось чути від лїберальних Поляків, що в них не може бути навіть і сумнїву про приналежність Волинї і По-

ділля до Польщі, — тому, бо вся освічена кляса населення сих країв — Поляки і вони тягнуть до Польщі душею й тілом; що-ж до компактної маси чорного народу, то його й не слід про се питати тому, бо він не може відповідати, будучи невіжою в державних справах. Лібералі — Великороси, наслухавшись польських доказів привикші вважати націями тільки такі народи, у яких були володителі, двори й дипльомати, великодушно жертвують Полякам ей краї, — або під впливом патріотизму Устрялова, вважають їх ненарушимою власністю Росії, і таким способом питанє про приналежність земель, населених нашим народом, становить спірну точку між свободолюблячими людьми обох славянських народів. А розвязка тут проста: спірні землї не належать нї до одних, нї до других; вони належать до того народу, що здавен давна їх заселював, заселює і оброблює".

Кінчить автор свою статю так: „Більше ми не станем домагатись й бажати для себе (понад повноправність селян і допущенє української мови в школи) незалежно від спільних, разом з усією Росією. Ніхто із нас не думає про відорванє Южної Руси від звязку з прочою Росією. Противно, ми

бажалиб, щоб усї другі Славяни зєднались з нами в одну спілку, навіть під скиптром російського володаря, коли він зробить ся володарем свобідних народів а не всепожираючої татарсько-нїмецької московщини. В будучій славянській спілцї, в яку ми віруємо, і на яку чекаємо, наша Южна Русь повинна творити одну цїлість на всьому просторі, де народ балакає южно-руською мовою, з захованєм єдности, основаних не на централїзації, що нищить і умертвляє а на ясній свідомости рівноправности і своїх власних вигід. Нехай-же нї Великороси, нї Поляки не називають своїми землї, що їх заселює наш народ".

Безперечно, в основу сеї нелеґальної статї К-ва лягли думки Кирило-Методївського брацтва, сим треба пояснювати „радикальність" її. Але в нїй виразно проблискують вже ті думки, які автор розвинув в своїй розвідцї п. з. „Дві руські народности", а які в рівній мірі відкривали простір і для теорії „общеруської" і для теорії відрубности Українців.

Стараючись схопити істоту народности, К-ів каже: „Ознаки зверхного житя складають суму відмін, якими одна народність відрізняєть ся від другої; сими ознаками

виявляєть ся те, що лежить на самому споді народної душі. Духовий склад, ступінь почутя, характер розуму, прямованє волї, погляд на громадське і духове житє, все, що вирабляє характер і звичаї народу, все отсе є внутрішними причинами народної відрубности". Як бачимо, славний історик дивить ся на народність як на психольоґічно-етноґрафічну спільноту і зовсім не згадує про мову як головну й ясну ознаку народности.

З таким розумінєм народности, Костомарів підшукує ріжниці між Великоросами й Українцями в їх характері, вдачі, звичаях, релїґії, історичнім житю і т. д., запускаєть ся в гущу старовини та показує, як витворились сї дві народности.

В XI. ст. усталилась назва „Русь" на означенє всїх тих славянських племен, що заселювали сучасну етноґрафічну територію України. Сї племена зложили одну народність. І Новгород входив в сю народність, якого мешканцї балакали тою самою мовою, що на півднї. Літопись відріжняє від Руси Кривичів, себто Білоруссів. В XII. ст. в Ростовсько-Суздальській землї

*) М. Костомарів: Історичні моноґрафії. Т. I. ст. 3. Тернопіль, 1886.

стали прикладати назву „Русь" тільки до вище сказаної етноґрафічної території України. Сю назву прикладали до неї також і чужинці. Родовід другої руської народности досить таємничий. Фактом одначе є, що на землі нинішної Великоросії (Московщини), в Суздальсько-Ростовсько-Муромсько-Рязанській землі мешкали Славяни (виходці з Руси) і Фіни. Зїх помішаня повстала нова народність, якої самостійне житє починаєть ся з 1157 р., коли на князя Ростовсько-Суздальської землі вибрано Андрія Юревича. Колиж із названих земель склалась московська держава, то вона присвоїла собі згодом теж і назву „Русь". Тодї, каже К-ів, назва „руський" зробила ся і на сходї і на півночи тим, чим за давного часу була лише для самого руського українського народу. Тодї сей нарід (український) наче позбув ся свого імена, нїби лишив ся без назви; „у нього нїби вкрадено її". К-ів констатує, що мешканцї властивої Руси, себто нинїшні Українцї, почули аномалію сього факту і щоби зберігати свою окремішність від великоруської народности були примушені шукати для себе нової народної назви. В XVII. ст. такими назвами були: Україна, Гетьманщина, Малоросія.

З сих 3 назв, додамо, удержалась по нині тільки перша, як загально народня.

Читач помітить, що Українець може виводити з сього історичного викладу ґенези великоруської і української народности одну практичну консеквенцію: зберігати й розвивати свою народність. Колиб Костомарів прийшов до сього практичного висновку, його теорія „про дві руські народности" не наробилаб стільки спустошень в головах визначних представників українства, як се далі побачимо, не робилаб вона великої шкоди ще й тепер. Але Костомарів робив инші льоґічні вйсновки, в чому безперечно видний вплив російської дійсности, яка иноді найбільш енерґійні українські одиниці приводила або до цілковитої зневіри у житєвість українського народу, або до опортунїзму.

Так в сій праці, як і инших він доказує орґанічну необхідність спілки для обох „руських народностий", признаючи велике значінне державних спосібностий Великоросів. Він стає переконаним „общерусом". Він думає: коли українська народність остала тільки добром народної маси, себто селянства, то для сеї народности вистарчає тільки народна школа і література

популярна („для домашняго обихода"); коли інтеліґенція і загалом вищі верстви сього народу зрусифіковались, то не має рації творити для них літератури на українській мові, що буде для них чужою. Се пояснює нам, чому К. кинув зовсім писати по українськи. Не розумів і не передбачував він, що житє піде проти нього, що зявить ся неминуча потреба сеї літератури, коли воно викристалїзовувати ме з укр. селянської маси його інтеліґенцію, його вищі верстви. А ставши на позиції „общеруській", робив він з неї льоґічні консеквенції в політичному змислї. Після появи ганебного антіукраїнського указу ґрафа Валуєва з 1863 р. він не здобув ся на протест проти нього, але публично проголосив „анатему тому, хто задумає віддїленє України від Росії".*) Такий страх упав на нього після упадку польського повстання. Се нам пояснює, чому він в історичних своїх працях про козаччину, усею душею ставав на бік „чернї" і запорожжя завсїгди тоді, коли вони підпирали московського царя проти автономізму козацької старшини, чому він замикав очи на

*) М. Драгомановъ: Истр. Польша и великорусская дем-ія. Paris, 1905. ст. 90.

московську політику на Вкраїні, чому Мазепа був для нього дійсно „проклятим Мазепою", чому він не хотів як слід оцінити зросту лібераль-но-автономічних і самостійницьких думок серед Січовиків від 1667. до руїни Січи, яких найкращим висловом була конституція України Костя Гордієнка з 1710 р.*).

Після сказаного, ми зрозуміємо, чому „костомарівщина", яку можна розуміти тільки як збочену й викривлену українську ідеольогію на тлі того антракту в українському національному відродженю, що починаєть ся від Валуєвського указу, а яка запустила глибокі корінї серед українського суспільства, чому вона мала такий шкідливий вплив на українську національну думку в другій пол. XIX. ст. Жите пішло проти Костомарова.

Перейдім тепер до инших предетавників української інтеліґенції другої половини XIX. ст.

Возьмім Кулїша.

Кулїш, товарищ Шевченка й Костомарова, одна з найбільших постатий України їх доби. Поет, белєтрист, літературний

*) М. Драгоманів: Чудацькі думки про укр. національну справу. Відень, 1915. ст. 31.

критик, історик, етноґраф, незрівнанний перекладчик (Біблії, Шекспіра, Байрона), майстер українського слова — він поклав неоцінимі заслуги для української літератури .Він поборював погляди Костомарова на українську літературу і сам, більше як хто небудь, усильною працею показував, що Українці мусять розвивати свою самостійну літературу. З ясними думками про самостійну українську літературу виступав він в „Основі" а протиставляючи її великоруській, придумав для сеї останньої термін „есманська словесність" (Есмань — річка на східній границі Чернигівської ґубернії, межуюча Україну від Великоросії). Куліш був одним із перших, що навязує постійні літературні зносини з галицькою Україною, посилаючи туди ріжнородні свої праці. Він до самого кінця свого життя не перестав писати по українськи. Але всеж таки історичні погляди Костомарова мали на нього глибокий вплив. І Українців і Москалів вважав він за „Русів", називаючи перших „Старорусами" а останніх „Новорусами". Що в національній душі Куліша були роздвоєння, річ певна. І дивна річ, се роздвоєнє веліло йому то опльовувати усе козацтво й бувальщину України (дивн йо-

го працю „Исторія возсоединенія Руси") і ставати на общеруську позицію, то звертати ся другим разом з усею ненавистю проти Москви та доказувати потребу згоди між польським і українським народом проти „Москаля" (диви його „Крашанка Русинам та Полякам").

Возьмімо представника молодшого покоління, В Антоновича, знаменитого українського історика й одного з найвизначніших представників старої київської „Громади".

Антонович був під рішучим впливом Костомарова. Його заслуги для української історіографії, подібно як і Костомарова, першорядні. Але даремно в них шукати ясного розуміння української народности. В своїому нарисї, поміщеному в львівській „Правдї" п. з. „Три національні типи", автор в суті річи не відбігає від Костомарова. Він теж шукає за внутрішними (духовими) ознаками народности, що по його думці определюють даний національний тип і вважає їх постійними. Таку постійну ознаку у Українців, що характеризує їх найбільше як національний тип, добачує він в їх демократизмі. Натомість мову, яку вважає він зверхньою озна-

кою вважає переміннною. Такі думки проводить він в своїй українській історичній праці п. з. „Виклади про козацькі часи на Вкраїні" (1845.), де Українців порівнює він з Ірляндцями, що затратили свою мову під впливом утисків, але не народність. Під утиском страшного режіму російської державности він доходив до крайнього опортунізму. В 1899 р., коли то на археольоґічнім з'їзді в Київі заборонено галицьким Українцям читати наукові реферати на українській мові і коли то йому прийшлось відповідати в „Київській Старині" на напади проф. Флорінського (нинїшнього київського цензора!) на українську літературу, він отверто заявив, що для Галичини треба розвивати наукову українську мову а в Росії Українці можуть вдоволити ся великоруською.

Перейдемо до Драгоманова, одної з найбільших постатий українського відродженя взагалї. На йому ми зупинимо ся троха близше.

Погляди Драгоманова на народність і українську національну справу, в порівнанню з такимиж його попередників, означають кольосальний крок вперед. Вони можуть служити до певної міри обєктив-

ним показчиком розвитку й зросту українства. Тільки не треба думати, що він був зовсім вільний від їх духової спадщини, та що російська дійсність не мала і на його світогляд негативного впливу І Драгоманова треба розуміти на тлі того ґрунту, на якому він виріс та тої епохи, в якій прийшлось йому працювати. То-ж коли розглядати його думки про українську національну справу, то треба мати конечно слідуюче на увазі: він думав завсігди реальними поняттями й був ворогом думаня абстрактними формулами, що не звязані були з реальним житом і ґрунтом. Розуміть ся, мало се свої добрі боки: таке думанє заставляло його горячково кидатись на всі поля громадської діяльности й завсігди панувати над обставинами, хочби й як були вони тяжкими. З другогож боку, не треба забувати, що він, пристосовуючись до ґрунту й обставин, легко попадав в крайній опортунізм, який иноді був незрозуміли й мав в многих випадках негативний педагогічний вплив на молодше поколінє. Але Драгоманів мав одну прикмету: він любив стисло формувати свої погляди та доповняти їх, поправляти, змінять, згідно з новими дослідами науки та

новими фактами, які приносить само житє. Маючи все те на увазї, ми зрозумїємо його еволюцію від праць „Лїтература росїйська, великоруська, українська й галицька" („Правда", 1873.), „По вопросу о малорусской литературѣ" (1876.) і його „Восточная политика Германіи и обрусѣніе" („Вѣстникъ Европы" 1872.) до його „Чудацькі Думки", „Листів на Наподнїпрянську Україну" (1893.) і „Пропащий Час", працї писаної перед самою смертю, незакінченою і виданої тільки після його смерти неб. Павликом.

Якже-ж дивив ся Драгоманів на українську лїтературну справу?

В українській працї заледви 30 лїтнього тодї Драгоманова „Лїтература росїйська, великоруська, українська й галицька" бо перш за все в очи сам подїл лїтератур. Певна річ, автор задумав провести в нїй певну думку, на яку вказувавби вже сам заголовок. Він доказує, що росїйська лїтература, яка хоч писана великорускою мовою, по свому одначе змісту — европейсько-росїйському (Турґенєв) або й українському (Гоголь) — не є виключно великорускою; ся лїтература повинна бути спільною і для освіченя Москалїв та Українців

(„литература общерусская"). Три прочі літератури (великоруська, українська й галицька) повинні задовольняти спеціяльні духові інтереси великоруських і українських (в Росії і в Галичині) народних мас. Вони повинні бути простонародні. Се провінціяльні літератури. Термін сей прикладає автор особливо до української і галицької літератур. Читач помітить, що ся літературна теорія Драгоманова являєть ся тільки поправленим виданєм теорії Костомарова. Стане се виднійшим, коли я наведу деякі вирівки із брошури Др а виданої в 1876 р. п. з. „По вопросу о малорусской литературѣ". Вони кинуть нам певне світло й на тогочасні політичні його погляди.

Полємізуючи з П. Мілюковим, він пише:

„Негативне відношенє до малоруської літератури є результатом не тільки незнання минулого й відсутности аналїзу сучасного, але й незнання того, що робить ся довкола і в европейському і навіть близькому славянському світї. П. Мілюков напр. сміло запевняє, що стремління, подібного літературному малоруському, немає ніде в західній Европі. Зі свого боку, ми можемо відослати П. Мілюкова до фактів наведених в статях, поміщених у „Вѣстник-у

Европы": „Народні нарічя і місцевий елемент в навчаню" (1874, август) і „Новокельтський і провансальський рух у Франції" (1875, VIII-XI.)*) і до новійших фактів в статї про провансальську лїтературу двох останнїх років в Revue des deux Mondes, а що до Нїмеччини до фактів в книжцї кільського професора Клявза Ґрота Ueber Mundarten und mundartige Dichtung (Berlin 1873.), до многих книжок, присвячених в минулих двох роках помершому нижньо-нїмецькому письменникови Фріцови Райтерови, що до Італїї до статї „The poetry of italian dialects" в „Cornhill magazine" (1874., December). Звідси можна побачити, що у всїй Европі помічасть ся рухи, цїлком анальоґічні з проявами нашого україноφільства, хоча і є в них певні ріжниці, між иншим в тому, що европейська публика не накидуєть ся на сї рухи а відносить ся до них уважно й тому не надає їм гострого характеру".**)

А в иншому місцї:

„Теорія, що лежить в основі нашого україноφільства, дає тверді національні і соціяльні основи для відродженя і двигненя тамошньої руської (русской) народности

*) Обі працї приналежать Драгоманову.

**) М. Драгоманов: По вопросу о малорусской литературѣ. Вѣна. 1876., ст. 38.

й народу, являючись разом із сим і теорією панмалорусизму, то є обєднання всіх Малорусів, розділених в Росії, в Царстві Польському, в Галичині, на Буковині, на Угорщині, — українофільство є провідником і органічного панрусизму, на скільки наша Малоросія—Україна органічно є звязана з Великоросією, — а разом з сим і такого панеславізму, який тільки і може користуватись симпатією свідомих представників західнього славянства, панеславізму федерального, що не виключає конечного й гідного посередника".*)

Здасть ся, що коментарі до вище наведених виписок зайві. Можна тільки дивуватись, що вони приналежать перу Драгоманова. Такеж ідейне каліцтво й більшменш темний зміст мають всі ранні праці його, міщені в російських журналах за часів побуту його в Росії, головно-ж згадувана вже нами велика праця „Восточная политика Германіи и обрусѣніе" (1872.). В ній автор промавляє до нас не тільки як горячий російський державник, як славянофіл, але як російський патріот в гіршому значінню слова! Він виступає тут вправді проти політики насильної русифікації, але

*) Тамже, ст. 47.

радить і російському урядови і російському громадянству проводити „єдність російської імперії" иншими способами. Вистарчить на доказ сказаного навести те місце із праці, що відносить ся до Польщі:

"Тому всякого рода міри, — читаємо там — що не можуть бути оправдані дійсною і очевидною державною потребою а винайдені в кабінетах теоритичними послїдовниками по свому понятої ідеї про єдність держави, — міри, що мають на цїли накинення польському краєви російської поволоки, не тільки не йдуть далї поверховности, але викликують у освіченого польського громадянства почутя діяментрально протилежні державній єдности... В виду сього, скажіть, чи вигідним буде для єдности російської імперії, як привислинські Поляки ґравітуватимуть морально до Кракова?

.....Такі фрази, як „витворити нову породу людий", „ витворити новий культурний слій", легко сказати, на дїлї-ж нова порода орґанїчно звязуєть ся зі старою. Грамотний польський простолюдин стане читати все таки польські а не російські книжки, та ми й не можемо творити окремої російської лїтератури для Поляків а польська лїтература, польські книжки писались, пишуть ся і писати муть ся тим культурним слоєм, що вже є, що найменше може співчувати знищеню польської народности. Тому нам треба, щоби в сьому слої зявив ся завязок партії, яка бачила-би користь в союзї з Росією; до сеї тільки партії і може приставати постепенно із наділеного нами землею культурний слій польського селянства й постепенно тво-

рити „нову породу польських людий" приятелів Росії. Але подібної засновини в нашому Привислинському краю якось не помічаєть ся. А між тим вона моглаби вже витворитись навіть з 1864 р., як би ми остались вірними принятій тоді системі не обрусіння Польщі а відродженя її через добробит мас і освіту на національних мовах".*)

Реакційний зміст і реакційна тенденція думок Драгоманова тут очевидна. Просто соромно стає за Драгоманова, що з під пера його вийшли сі слова. З повним правом на сі ранні політичні праці його може покликуватись Струве та инші ідеольоґи „единої і неподільної Росії". Вихованє, осередок, ґрунт та російська дійсність мали фатальний вплив на молодого Драгоманова. З сього погляду ми повинні бути вдячні російському урядови за те, що він, позбавляючи його катедри на київському університеті, заставив його покинути Росію раз на завсіґди. Остаючи в ній — то судячи по початковому ідейному його розвиткови — він ставби другим Костомаровим, тільки поступовіщим. А так російський уряд спас його для української нації. Тільки зіткнувшись з галицьким ґрунтом і Европою безпосередньо, він перестав бути Малоросом а став Українцем та поборником европейського поступу й соціялізму на Вкраїні.

Що то значило для Драгоманова змінити ґрунт, бачимо найкраще з того що з часу, як він осів як еміґрант в Женеві (1877.), ми не надибуємо ніде в дальших його працях таких думок, що ми їх вище показали. Слабший або сильнійший відгук їх тут і там, міг тільки свідчити про те, як силь-

*) Драгомановъ: Политическія сочиненія. Т. I. ст. 58159.

но сидїла ,,Росія'' на днї його душі. Було се в 80 і 90 рр. причиною непорозумінь й гострих спорів між ними а тими російськими (й галицькими) Українцями, яких варварські антиукраїнські переслїдування російського уряду та неґативне відношене великоруського громадянства помалу, але систематично вилїчували з общеруської хороби. Ми маємо на увазї той формальний український націоналїзм, який репрезентував в 80 рр. Кониський а відтак молодий, талановитий й енерґійний Грінченко (Вартовий).

Грінченкови належать отсї слова, що були звернені проти Драгоманова якому закидав ,,москвофільство'': ,,Кождий, хто принесе хоч крихту обмосковленя у наш нарід (чи устами словом, чи книжкою) — робить йому шкоду, бо відбиває його від національного ґрунту'' (Листи з України наддніпрянської).

Драгоманов відповідав (1893 р.):

,,Ми-ж за дозволом д. Вартового, зовсїм нїякий — філ, нї українофіл, нї славянофіл, а просто Українець зо вселюдськими тенденціями, або людина української нації (homo nationis ucrainicae) а до того така людина, котрій доля судила познакомитись не в книгах тільки, а в житю з земляками австрійськими, зблизитись з ними, подїлитись з ними радістю і горем (більше, звісно, горем!) і нарештї працею. По працї в останнї роки ми мабуть чи не більше стали Галичанином, нїж російським Українцем а що до ,,прихильности'', то ми стілько-ж ,,прихильник до Москви'' як і до Австрії''.

,,Вся наша прихильність до Москви субективно національна зводить ся на те, що ми радо чи-

таємо Пушкина, Гоголя, Тургенєва і т. п., — так майже таких „москвофілів" тепер чимало і між Французами, Анґлічанами і т. п. А обективно — політична прихильність наша до Москви зводить ся лише на те, що ми, не бачучи ніяких серйозних підстав для українського державного сепаратизму в Росії, шукаємо виходу для українського автономізму в лібералізмі, спільнім з освіченими Великоруссами, як також і членами других народів Росії".*)

Коли порівнаємо сі думки Драгоманова з тими, які ми вище пізнали, то ріжниця в їх сама бе в очи. Між одними й другими трудно знайти щось спільного. Нові погляди Драгоманова на українську народність й українську національну справу стануть нам більш виразні, коли наведемо декілька виписок із його праць дозрілого віку, найбільш характерних для його світогляду.

„Ми — пише він — признаємо національности як очевидний факт, як результат певних природних і історичних обставин життя народнього (хоч иноді ще необслїджених науково і завше перемінних); ми признаємо, що сей факт завше треба мати на оцї при громадській працї, а надто ми признаємо важність найважнїйшої національної ознаки, народньої мови, як способу морального звязку між людьми. Ми признаємо не тілько право живих ґруп людий, в тім числї і національних на автономію а й безмірні користи, які виносять люди від такої автономії. Тільки ми не можемо шукати собі провідних думок для громадської працї, культурної, політичної і соціяльної, в почутях і інтересах національ-

*) М. Драгоманов: Листи на Наддніпрянську Україну. Відень, 1915. ст. 82.

них, бо инакше ми-б заплутались в усяких субєктівностях, в лісї історичних традицій і т. д. Ми шукаємо таких провідних і контрольних думок в наукових виводах і інтересах інтернаціональних, вселюдських. Через те, кажучи коротко, ми відкидаємо не національність а націоналїзм, а надто такий, котрий себе сам виразно противуставля людськости, або космополїтизму; ми не признаємо примусових думок і почувань, котрі видають ся за національні, нїяких обовязкових історично-національних святощів а надто ненавистів до других національностів. Д. Вартовий між инчим ганьбить українських радикалів, що вони забувають мої власні слова, висказані-бто ,,в одному з останнїх моїх творів", признаваємі галицькими радикалами, тобто, що ,,розвиток (мас народу) можливий тільки на національному ґрунтї". На самім ділї я висказував подібну думку завше, починаючи від своїх перших печатних студій по римській історії (1863.), в котрій я в перше здибав ся зо справою космополїтизму й націоналїзму в ту пору, як по слову римського поета ,,заполонена Греція заполонила ворога побідителя" своєю культурою. Починаючи з тих студій, я всякий раз, коли було потреба, казав одно: космополїтизм в ідеях і цїлях, національність в ґрунтї і формах культурної праці. Я полемізував 30 років проти російських псевдо-космополїтів, котрі не признавали української національности і проти українських націоналістів, що виступаючи проти космополїтизму, рвали едину нитку провідну безпохибного людського поступу і саму підставу новіщого відродженя національностий і відкривали дорогу до себе для всякого шовінїзму,

виключности, реакції".*) Так дивив ся Др-ів на народність взагалі і українську зокрема.

А ось нові його думки про українську літературу.

На закид Грінченка, що Др-ів звужує завдання української літератури до літератури простонародя, той відповідав:

„Ми тепер не будем спорити з д. Вартовим і згоджуемось з ним, що наша література мусить розвиватись і згори вниз і знизу вгору. Але, зваживши, що література живе для людий а не люди для літератури, і зваживши, що в українській літературі має найбільше потребу той простий нарід, котрий ніякої мови не знає окрім української а нарешті, що ся мова простого нашого народу есть основа і живої вищої літератури української, ми все таки скажемо, що головна праця наших писателів мусить бути виріб літератури нашої знизу вгору. Тут популяризаційна література мусить заняти широке місце".**)

В иншому місці:

„Коли національна свідомість залежить найголовнійше від науки й письменства, томи мусимо перш усього самі налягти на те, щоб розвинути в себе ту й друге... Цензура для живого письменства не страшна, бо напр. цензура не спинила всю письменну Росію вивчити на память „Горе отъ ума". А ми-ж маємо під боком Галичину, де можемо напечатати майже все, що цензура заборонила в Росії".***)

---

*) Тамже, ст. 37-38.

**) Тамже, ст. 105.

***) М. Драгоманів: Чудацькі Думки. Ст. 98.

Ми за багато місця присвятили Драгоманову. Але прийшлось так зробити, раз тому, що Др-ів, безперечно, одна з найбільших фіґур українського відродженя а друге, що його ідейна еволюція, може служити до певної міри обективним покащиком зросту української національної ідеї й розвитку української народности взагалї. Ся еволюція Драгоманова стане нам в належному світлї, коли згадаємо, як в нього еволюціонувало розумінне політично-державного ідеалу України.

В своїй російській працї ,,Вольный Союзъ — Вільна Спілка, опытъ украинской политическо-соціальной программы'' (Женева, 1884.) він писав:

,,Звертаючись з окрема до українського населеня російської держави, ми повинні сказати, що на нашу думку скільки небудь реальне розумінне становища й інтересів сього населеня повинно привести до переконаня, що не тільки під теперішню пору свобода й розвиток його тїсно звязані зі свободою й розвитком инших населень Росії, але що взагалї відділене українського населеня від других областий Росії в окрему державу (політичний сепаратизм) є річю на всякий випадок не тільки трудною, коли неможливою, — але при звісних умовах, зовсїм непотрібною для яких-би там не було інтересів українського народу''.*)

Так писав Др-ів в 1884 р. А в 1893 р. помічаємо в нього такі думки:

,,От і я, коли ,,нападав'' на український сепаратизм, то тільки на розмови про те, щоб віддїлити російську Україну в осібну від Росії держа-

*) Собраніе полит. сочиненій М. П. Драгоманова. Paris, 1905. Ст. 301.

ву. Тількиж я власне навіть і на сей сепаратизм ніколи не „нападав" прінціпіяльно, бо не можу мати нічого проти нього з боку прінціпіяльного".*)

Від такого розуміння справи до повного признаня ідеалу самостійности України, себто до признаня відриву України від Росії, був тільки один крок. І сей крок, власне тому, що Др-ів був послідовним демократом, глубоко проникливив мислителем а до того в нічому не звязаним з Росією своїм соціяльним становищем, сей крок він зробив. Зробив се в останній своїй праці, писаній перед самою своєю смертю і тому не скінченій п. з. „Пропащий Час". Сам заголовок праці говорить про провідну ідею П. „Пропащим часом" називає Др-ів весь час спільного пожитя України з Росією. 250 літ сього пожитя минуло для України на марно. Україна всьо давала для Москви а відтак Росії а діставала від неї тільки побої московського кулака й кнута, що задержали на цілі віки розвиток України. В сій праці Др-ів являєть ся приклонником політично-державної самостійности Українського народу.

Переходячи до дальших представників української інтеліґенції останніх десятиліть, ми повинні відмітити певні досить важні явища в розвитку українства.

Тоді, коли Др-ів працював на еміґрації (80 рр.), безпосереднім його впливом була тільки австрійська Україна. На російській Україні, де думки Др-ова мали утруднений доступ, розвиток українства в 80 і 90 рр. мин. ст. йшов своїми шляхами. Свідоме українство замкнулось в рамках чисто культурної роботи. Се аполітичне, культурницьке українство

*) Листи на Наддн. Україну, ст. 42.

домінує на Вкраїні до кінця 90 рр., себто до часу зародин перших українських політичних орґанізацій. Виросло воно під впливом важкої реакції і страшних антіукраїнських утисків. „Вистарчило тільки запідозріне в так зв. „українофільстві", що ідентифікувалось із „сепаратизмом", щоб запідозреного вислано в східні ґубернії Росії, або Сибір. Щоби уникати переслїдувань і заслань, культурники голосили, що українство взагалї не має ніяких політичних цїлий. А разом з сим росла в них ненависть до всього, що московське.

Українське культурництво знайшло свою антітезу в роботї тих уроженців України, що, зірвавши з національним ґрунтом, всю свою працю й енерґію віддавали загально російському визвольному рухови. Їх клич — „боротьба зі спільним ворогом" а всї національні домаганя відкладались „на другий день після побіди над ним". Нехтували вони національні домаганя ще й з сеї причини, що не бачили ніякої реальної піддержки їх з боку мас. Так пр. один із найвиднїйших дїячів „Народної Волї", Українець Желябов, на докори з боку Українців, солїдарністю з котрими по свідоцтву Драгоманова він дуже дорожив, відповідав в однім із своїх писем в 1880 р.:

„Нас, переконаних автономістів, обвинувачують в централїзмі... за Установче Зібране. По пєрше, не хотять зрозуміти, що воно в наших очах тільки лїквідаційна комісія, а по друге, чи можна в проґраму вносити такі домаганя, за якими не має реальної піддержки а є притуплені вороги? Де наші фенїї, Парнель? Такий стан річий, що бачиш спасенне в розпадї імперії на автономні части і вимагаєш Установче Зібране".*)

*) М. Драгомановъ: Истор. Польша и великор. дем. Рагз, ст. 213.

Драгоманів гостро виступав і проти виключних культурників і проти виключних політичників. Виступаючи проти перших, він доказував, що чисте культурництво може завести в дебри назадництва й що культури від політики й навпаки відділити не можна. Виступаючи проти других, він доказував, що нехтоване ними конкретних національних умов, відняло в них ґрунт для одної з кращих сторін їх діяльности а замовчуване ними українських домагань спеціяльно, мало в наслідку те, що їх імена і їх жертви експльоатовано в користь свого рода „Катковщини в бланкістському й марксістському плащі".*)

А на адресу Желябова і його приятелів він писав:

..... Де українські фенії? Парнель?—питає Желябов —і очевидячки, хоче сказати, що якби вони були, то він і його приятелів не обмежилиби ся тільки Установчим Зібранем для единої і неподільної Росії а поставили би в свою програму і домагане такого чи иншого home rule для ріжних націй і областий теперішньої російської держави. Цікаво, що се скептичне вичікуване від України фенїв і Парнелїв вилилось з під пера Українця, якому ніхто не мішав самому явитись одним із свого рода фенїв. Уявіть собі, що ірляндські дячі стали би чекати, доки в них не появлять ся home-rulers а до тої пори признавали би ся Анґлійцями, приклонниками велико-британської централізації. Не скороб тоді дочекалась Ірляндія Парнелїв! А між тим таке відношене обрусілих „українців" до своїх рідних країв! На Вкраїні напр. обрусіла інтеліґенція, що називає себе народниками навіть, або зовсім сторо-

*) Письмо П. И. Костомарова къ издателю „Колокола" съ предисловіемъ М. Драгоманова 1885., ст. VII-VIII.

нить від всього місцево-народного й навіть вороже відносить ся до всякого нагадуваня про місцево-народній елемент, або, при всій прихильности до його, не йде далі півскептичного вичікуваня й визову: подайте же нам вашу українську культуру, українську політику, соціялізм, революцію! Так, як буцім то все се повинен подати хто инший а не самі визиваючі, що повинні би всі, масою, зблизитись до народу, що їх вигодував".*)

Таке відношене Др-ова до українських культурників і політичників було слушне. Житє й дальший розвиток українського руху признали його думкам повну рацію. Вони знайшли належний відгук. І „культурництво" й „політичництво" були лише tempi passati. Се нині найкраще можна оцінити. З 1900 р. український рух набирає політичну окраску а з 1905 р. стає він масовим. В російському соціялістичному русі працюють ще окремі українські одиниці (яким иноді рос. с. д. послуговують ся як слїпим орудієм проти українського національного руху!), але вони не відграють в ньому майже нїякої ролї і засуджені на забутє і Великоросами а тим більше Українцями. На скільки Др-ів мав слушність, виступаючи проти Желябова і тов. за їх відчуженє від національного ґрунту, се потверджує один із тих приятелїв Желябова, на адресу яких писав Др-ів висше наведені слова, один із видних українських дїячів в загально-російському визвольному руху 80 рр., В. Дебогорій-Мокриевич.

„Ми вірили, — з почутем гострого жалю й розчарованя каже він нині — що колись з нашої роботи буде користь для України, ми вірили російським

*) М. Драгомановъ: Ист. Польща... ст. 214.

соціялістам, а тепер може краще, що ви (себто українські соціялісти) їм не вірите".*)

В останній фазі свого розвитку українство виявляє кольосальний поступ і розмах. Нове покоління вносить багато нового в поняття української народности. Ще один великий крок вперед в зіставленю з тими поглядами, які ширив Др-ів!

Найвизначнійшим представником сього покоління треба вважати проф. М. Грушевського.

Неоцінимі є заслуги його для українства. Являючись одним із найвизначнійших сучасних істориків Славянщини взагалі, він є заразом творцем української національної історіографії. Всі свої науково-історичні праці пише він майже виключно по українськи. А його російські праці такі, як знаменитий „Очеркъ исторіи украинскаго народа" мають на ціли не тільки інформувати російського читача про дійсну історію українського народу, про яку пересічний Великорос, вихований на Іловайських**), не має розуміння, але впливати теж на обрусілих Українців, що порвали з своїм народом. Вже сама схема його історії України, яку він широко й послідовно розвиває в своїй великій і досі не закінченій праці п. з. „Історія України-Руси" (доси вийшло 8 томів) показує на суцільне розуміння української народности. Починаючи з доісторичних часів укра-

*) Д-р. Лев Ганкевич: Володимир Дебогорій-Мокрієвич. Вістник С. В. У. 1916., ст. 102.

**) Великоруські історики, від Соловйова і Іловайського до Рожкова, Покровського й Плеханова представляють фальшиво не тільки історію українського народу, але й великоруського. Їх схема історії починається з доісторичних часів східної Европи і славянської кольонізації, потім переходить до київської держави і трактує її до дру-

їнської території і від перегляду її славянської кольонізації, він переходить до історії київської а відтак галицько-волинської держави, Литви (як литовсько-білорусько-української держави), Козаччини й до нових часів. Розуміють ся, в своїй схемі пішов Грушевський слідом за Костомаровим, котрий перший установив в своїх історичних працях про Україну (писаних по російськи) неперервність історичних і політичних традицій між козацькою Україною а київською державою. Тільки коли у Костомарова найновійша історія України губить ся в історії Росії і трактуєть ся як історія українського Провансу, то у Грушевського ся історія трактуєть ся самостійно, як продовжене цілости історії самостійного народу, що затратив вправді свою політично-державну незалежність але виявляє тенденцію до найвисшого свого розвитку нації.

Ось погляд його на українську народність:

„Українська народність істнувала і істнує не видумана, не створена ні нами, ні нашими предками. Її зародини виходять за всякі історичні границі, виходячи із далеких часів діференціяції славянства, а дальший процес її формованя був також ділом не яких небудь свідомих факторів, а сліпих, стихійних сил — впливу ґеоґрафічних, кольонізаґої половини XII. ст., відтак перескакує до великого князівства Володимирського і Московського, подає історію московської держави і російської імперії. Із історії українських і білоруських земель береть ся иноді тільки окремі епізоди (держава Данила, литовська держава, церковна унія, Хмельницький і прилученє Україну до Москви), звичайно їх замовчуєть ся. (Диви: Грушевський: Звичайна схема „русской історії", справа раціонального укладу історії Східного Славянства).

ційних, економічних і політичних умов в їх ріжнородних комбінаціях і перехрещуваних. Раз склавшись, сума ознак, що відріжняють українську народність від других близьких народностий, мала вона тенденцію рости, ставати все більше означеною в процесі свого розвитку. З сеї пори, як ся народність стала свідомою своїх національних спосібностий і своєї індивідуальности, інстинкт самоохорони велів їй піддержувати сю індивідуальність, хоронити її від упадку й загину, розвивати її внутрішний зміст. Сей інстинкт самоохорони тепер, коли ся народність виходить із стану летаргії, в якому держали її всякі заборони й репресії, каже нам піклувати ся про її дальший всесторонній розвиток, коли ми не бажаемо засудити її на розклад і смерть. І одним із основних домагань, що випливає найбільш природно й льогічно із стремління до розвитку своєї національної індивідуальности, являєть ся культура мови, як першої ознаки національної окремішности й покащика культурної вартости народу".*)

В зіставленю з поглядами на українську народність Костомарова й Драгоманова погляди Грушевського означають кольосальний поступ. В міру того, як росло й розвивало ся українство, росла теж думка про українську народність. Але сей поступ тільки тоді буде нам вповні зрозумілий, коли возьмемо під увагу ту ролю, яку в розвитку української народности відограла Галичина. З того часу (1894.), як на українську катедру історії Східного Славянства на львівському університеті покликано

*) М. Грушевський: Справа українських катедр і наші наукові потреби. Літературно-науковий Вістник, 1907., I-III.

з Київа М. Грушевського, стала Галичина взірцевою школою культурної праці для всеї України. Що зробив проф. Грушевський на становищі професора львівського університету і голови „Наукового Товариства ім. Шевченка" у Львові, котре що до своєї наукової діяльности стоїть висше не одної офіціяльної академії наук, се нині не дасть ся навіть докладно оцінити. Вистарчить тільки сказати, що праця його і других українських учених знайшла не тільки широке признане у всього українського громадянства, але й загальний подив у чужих. А сеї праці Грушевського не можна би собі навіть подумати, колиб доля не судила йому розвити енергію і прикласти всї свої сили там, де Росія сій праці не могла перешкодити.

Грушевський величина не тільки як наукова сила, але й як громадський діяч. Не диво, що ненависть засліплених ворогів українського народу серед великоруського громадянства звертаєть ся в першій мірі проти його особи. Не можемо тут входити в оцінку його політичного світогляду. Зазначити одначе належить, що вістре його публіцистичного пера в австрійській Україні звертаєть ся з усею безпощадністю против австрійського уряду за його політику супроти Українців і проти польських геґемонів, з якими він не знав компромісу; на російській же Україні се вістре проти російського уряду значно притуплюєть ся, — на російському ґрунті він опортуніст і мимо все, російський державник, хоч иноді в момент високого громадського підйому в Росії (часи російської революції) він потрафить добути з себе енерґійний голос українського державника:

„Жите йде й розвиваєть ся і своєю стихійно-

ю силою бере верх над трактатами й формулами, все одно чи їх творцем являють ся бюрократичні дипльомати або вожаки, що виставляють їх в моменти народних рухів. Повна самостійність і незалежність являєть ся консеквентним і льоґічним завершенем проблем національного розвитку і самоозначеня всякої народности, що займає означену територію та має достаточні задатки й енерґію розвитку.

„....Коли розуміти едність, як внутрішню, присущу самому складови держави силу тяготіння й сціпленя, то такої едности російська імперія до сих пор не мала: примусове істноване, хоронене армією баґнетів і нагайок. — що се за едність?! Навіть там, де колись була якась внутрішня звязь, внутрішне тяготінне, то їх знівечили гнїт і експльоатація пануючої бюрократії. Тюрма народів може зберегти своїх жителїв лише доки вона зачинена та хоронить ся; в ній не має добровільних жителїв!"*)

Політичний опортунїзм Ґрушевського супроти Росії найбільше виявив ся в часї сеї війни, коли загнано його в Сибір і він звідси піднімає свій голос в російській пресї в оборону закатованого народу. В хвилї, коли серед одної частини українського громадянства, більш як коли небудь процвитає Костомарівщина, його голос мінорний, йому брак смілих акцентів в сю історичну й таку траґічну для українського народу хвилю. Ґрунт, режім роблять своє.

На Грушевському ми можемо закінчити наш огляд розвитку української національної думки на російській Україні, о скільки він відбив ся в ріжних моментах українського національного відродженя в поглядах найвизначнїйших представників україн-

*) М. Грушевскій: Единство или расщаденіе? „Украинскій Вѣстникъ". СПБ. 1906., No. 3.

ської освіченої громади на українську народність і українську національну справу. Ми старались показати, як ся думка еволюціонувала в умовах російської державности й дійсности, як вона падала, скільки разів на український народ спадали страшні удари й репресії і піднімалась, скільки разів під подувом західно-европейського леготу й рухів народніх мас політичні морози в Росії слабли. Ті пошукування української інтеліґенції за втраченим дорогоцінним скарбом, за своїм національним „я" мають в собі багато траґічного, як траґічною є уся історія українського народу. Певна річ, вона не знайшла ще вповні сього загубленого скарбу й не так скоро найде його. Але чим більше вона наближаєть ся до народу, до його сплячих мас, чим більше звязувати ме вона свої інтереси з інтересами сих мас, тим близший той момент, коли скарб буде відзисканий.

Для нас-же, українських соціялїстів не є і не може бути рівнодушною доля української народности. Ми з нею найглибше, найбільше, найміцнїйше звязані. Бо для нас народність є найпершим і найважнїйшим двигуном соціяльної демократизації. Ті мілїони забитого, безпросвітного й пониженого в ярмі національної і клясової неволї нашого селянства й робітництва — а вони є для нас в першій мірі народом — хочемо піднести на найвисші щаблї освіти, культури й добробуту, хочемо вивести на найвисші вершини громадського устрою. А се можливе тільки на ґрунтї народности. Підняти-ж народні маси до соціялїзму — се не тільки наша національна, але й інтернаціональна ціль, амбіція і обовязок.

6. Закінчене.

Перед нами перейшла картина бутя українського народу, звязаного з російською державністю, в його минулому й теперішньому. Будучи противником всяких ілюзій, ми як найенерґічнійше виступаємо проти російської, яка з поміж всіх инших, що покутують нині в головах українського громадянства, є найбільш шкідливою і небезпечною. Тому кличемо:

Смерть російській ілюзії!

Та буте нашого народу, що в своїй безсильности кидаєть ся наче риба о лід, шукаючи виходу зі свого рабського становища, породило в нього ще инші ілюзії, в рівній мірі шкідливі як і перша.

З сеї пори, як частина українського народу підпала під пановане Австрії (1772.), зароджувалась серед його інтеліґенції і широких мас друга ілюзія: австрійська. Вона розвивалась в першій і головній мірі як реакція на те страшне становище, в яке попав український народ в Росії. Вона мала своє оправдане в тому, що український народ — не зважаючи на всї утиски центрального (австронїмецького) і краєвого (польського) правительства — мав в Австрії всеж таки спроможність в важкій боротьбі за свої права уґрунтувати своє істноване і розвинути свої національні, культурні й економічні сили. Австрійська ілюзія була особливо сильною перед війною і на її початку. Вона стала цїлою політичною платформою. В австрійських полках, що мали йти на російську Україну, добачували австрійські Українці спасителїв своїх братів в Росії з ярма російської неволї. Романтична сила сеї ілюзії знайшла найбільш чистий і найбільш ідей-

ний вираз в сформованю українського полку Січових Стрільців, в ряди якого добровільно поспішив самий цьвіт народу — молодіж. Війна похоронила і сю ілюзію. Той сам Габсбурґ, що в 1867 р. „полишив Полякам як домашню справу, на скільки Українці мають істнувати" (слова австрійського президента міністрів Бейста); що в 1897 р., коли то після кровавих баденівських виборів явилась у нього українська депутація зі скаргою на насильства польської шляхти, мав для неї одні тільки слова: „Adieu, meine Herren!"; — зараз на початку війни велів вивішати тисячі і тисячі невинних Українців за мнимому державну зраду в користь Росії, а на кількана йцять днів перед своєю смертю, актом з дня 5. XI. 1916., заповідаючим відокремленє Галичини, розпорядив ся українським народом так, як за часів панщини розпоряжав ся дідич-шляхтич із своїм рабом. Сей жест старого Габсбурґа показав в повній наготі тільки розклад старої Австрії в якій ще по нині товчеть ся дух Меттерніха, в якій німецька бюрократія на спілку з мадярською олїґархією і польською шляхтою старають ся всїма силами не випустити з австрійської тюрми поневолених народів: Чехів, Словінців, Італійців, Українців, Словаків, Румунів, Сербо-Хорватів.

Смерть-же австрійській ілюзії!

Третя ілюзія, польська, не мала популярности і була з усїх найслабшою. На рік майже перед війною галицький сойм ухвалив компромісову виборчу реформу, що забезпечувала Українцям майже третину всїх мандатів. Сей акт піднесено до значіння польсько-української угоди, хоч таким він далеко не був. Не можна одначе було йому від-

мовляти значної ваги. Він означав злагоджене боротьби між двома народами. А дальше будоване польсько-українських відносин на засаді повної рівнорядности й рівноцінности, могло принести тільки добрі овочі. Але війна знищила ті слабі задатки кращих відносин та виявила в повній наготі інтенції Поляків що до українського народу. Ще в перших днях лунав клич згоди. Польські ґазети голосили старий, повстанчий клич: „Za naszą i waszą wolność!" Але як тільки прийшли перші вісти про страшні поражки австрійських військ в східній Галичині, польська преса й громадянство рішили використати момент, щоби вирівнати свої політичні порахунки з Українцями. „Gazeta Wieczorna", „Słowo Polskie", „Wiek Nowy", „Kurjer Lwowski" а за ними майже вся буржуазна польська преса кинула нагло якби на одно замовлене наклеп на Українців, закидаючи всім зраду в користь Росії. Ні один польський голос не виступив проти сього наклепу. В його легко повірено, бо між членами так зв. „москвофільської партії" трафляли ся численні випадки зради Австрії, а з другого боку, що дасть ся більш психольоґічно пояснити, австрійському ґенеральному штабови треба було для прикритя своїх невдач і змиленя публичної опінії жертвенного козла а ним в даній ситуації мали бути Українці. Страшні були наслідки польського наклепу. Ніхто не міг встерегти ся перед доносами й арештом. Роблено формальні облави на невинних людий. Вішано масово, головно селян.*) Терор з бо-

*) Щоби читач мав тільки слабе розуміннє того, як Австрія „визвалялa Україну в себе дома, згадаємо, що лиш в одній тюрмі в Талєргофі в часі війни погибло понад 3,500 Українців.

ку польського громадянства і полїції був так страшний, що Українцям часто прийшлось і між собою поза домом говорити по польськи. Українська мова вважалась мовою зради. Се була дїйсно страшна, кровава траґедія: син йшов вбивати свого брата, російського Українця, а батька... вішали!.. Скільки то рядових Українців австрійської армії і Січових Стрільців не оплакувало смерть своїх батьків! Але ті алеї шибениць в Старім Самборі, Перемишлї, Надвірній і многих, многих місточках і селах східної Галичини, на яких повисли жертви польського наклепу, будуть довго — довго в памяти поколїнь українського народу а колись, як у польського громадянства обудиться сумлїнне, воно пізнає, як страшний злочин подиктував йому ґенїй зла Польщі.

Та не кінець на сьому. Війна показала ще й одну сторону захланности тих, в чиїх руках нині провід польської полїтики. Дивна річ, народ, що більш як 100 лїт терпів чужий наїзд і неволю, що всїми силами своєї національної душі рвав ся до волї, в момент світової війни, коли не став ще вольним, устами своїх провідників без ріжниці партій проклямував реставрацію Польщі в історичних межах, себто вільну Велику Польщу, збудовану на неволї Українців, Білорусинів, Литовців і т. д. А проти акту Габсбурґа з 5. XI. 1916., що заповідав віддане 3½ мілїонового українського народу в східній Галичині на поталу Полякам, не підніс ся з поміж польського громадянства ні один голос протесту. В рот набрали води всї польські соціялїстичні ґрупи від правих до крайних лївих.

Тому й клич:

зайвий, бо війна вбила в неї осиковий клин. Се не значить, щоб ми не бажали польському народови волї, яку бажаємо власному народови. Хай стане (етнографічно) на польських землях вільна й незалежна Польща, велика у своїй волї й культурному розвитку.

Накінець остання ілюзія, якій до війни віддавались українські робітничі маси — „інтернаціональна". Се була сліпа віра в другий соціялістичний Інтернаціонал. Стало тепер ясним, що сей Інтернаціонал був в дійсности Інтернаціоналом соціялістичних партій великих державних народів, в якому соціялістичні партії недержавних і поневолених народів не мали дійсного голосу. Їх трактовано з гори. Мало того. Він був синдикатом найбільш впливових адвокатів соціялізму велико-державних народів, побудованому на брехні й лицемірстві. Соціяліст недержавних народів не міг від нього нічого сподіватись. А горе було тим, що посміли квестіонувати непогрішимість ухвал II. Інтернаціоналу і його державних секцій. Їх відсуджувалось просто від інтернаціоналізму і клеймлено націоналістами.

Війна розкрила ідейну порожнечу, лицемірство й моральну гниль сього синдикату. В крові й болоті світової війни упав II. Інтернаціонал. Разом з тим лише кликнути:

Кінець „інтернаціональній" ілюзії!

Се одначе не значить, щоб ми не вірили в новий справжній Інтернаціонал. Бо ми переконані, що з великого пожару світової війни і з моря про-

литої в ній робітничої крови народить ся Третій Інтернаціонал, побудований на міцному фундаменті пролетарських інтересів кождого народу й всіх разом, на робітничій правді й моралі. Але задля сього новий соціялістичний рух мусить отрясти ся з бруду II. Інтернаціоналу. Засада — ,,визволене робітників може бути тільки ділом самих робітників'' мусить станути його найпершою девізою. Інтеліґенти, що не звязали всіх своїх інтересів з інтересами робітничої кляси, не мають що робити в обновленому соціялістичному русі.

Говорячи про шкідливість всіх тих ілюзій, ми не можемо мовчки поминути не ілюзію, але порок, властивий Українцям, який є їх найбільшим ворогом. Вікова неволя витиснула пятно рабства на народі. Ні один Українець не є свобідний від нього. Франко так бичував його в свому знаменитому ,,Прольозі'':

Вона горить! Та Троя — Україна
Палає, гине, з серця точить кров.
Здаєть ся, вже остання їй година,
Здаєть ся, хитрий ворог поборов
Усе! Здаєть ся, вся лягла дружина,
Всї мури впали, навіть той покров
Останнїй, що ним укривають трупи,
І той загарбали хижацькі купи!

Ні, не досить! І в нашому нутрі
Пройшов пожар, сумує попелище!
Ми хробачливі в самому ядрі,
В душі погасло вічнеє огнище
Живої віри! На страшнім кострі
Згоріла сила. Нижче, нижче, нижче
Схиляють ся колись так горді чола!
О, мамо, бідна ти, бездітна й гола!

Ми всі такі! Що в инших таньби знак,
Се ми приймаємо як хліб насущний!
У инших ренеґат — у нас добряк;
У инших підлий — в нас старшим послушний;
У инших скажуть просто, ясно так:
Безхарактерний, — в нас дипл: простодушний.
Не стало ветиду в нас! Ми в супокою
Упідлимось, ще й горді підлотою.

Війна обнажила сей страшний порок. Він показав ся так гнійним, небезпечним і загальним, що про його можна тільки з почутем гострого фізичного болю говорити. Залізом, розпеченим до білого, требаб випалювати пятна неволі й рабства в серцях і мозґах Українців. Але ми не прихильники ідеалістичного розуміння історії і знаємо, що тим щасливим хірурґом, якому вдасть ся вилічити їх від сього порока, може бути тільки сума всіх тих факторів, в результаті діланя яких український народ стане вольним і незалежним.

Згадуючи про сі фактори, зачіпаємо найглибшу загадку історії нашого народу і його будучности. У нас багато нарікають на мачоху-історію. Сі нарікання перейшли иноді в глибокий песимізм національний, який в часі війни у деяких межував просто з безнадійністю. Нам довелось читати на сторінках „Української Жизни" такі думки: Історія має все слушність. Коли вона й тепер піде проти нас, буде се доказом, що ми, Українці, не варті жити як народ.

Що можна відповісти на сі міркованя?

Казати, що історія має все слушність, се значить, ствердити довершене певних історичних фактів. Завданем історика буде, дати ключ до зрозуміння сих фактів і їх причин. Він не буде ні обу-

рюватись, ні тішитись, що так сталось а не инакше. А політик? Для нього історія немає найменшого значіння тоді, як він стремить дані історичні факти замінити. Він будує нову історію. Бо політика, се ніщо инше, як хотінне сильне свідомістю і енергією, се ідеольогія народу і його кляс. Історія була проти українського народу, се значить, що його суспільні сили, в боротьбі з силами сусідніх народів показались слабшими і в сій боротьбі мусіли улягти. Але суспільні сили не представляють собою нічого постійного й закостенілого. Вони постійно змінюють ся. Конкретно: нині український народ стогне в ярмі неволі. На його плюють, його зневажають, ним поганяють. Він е обектом в історії, а не субектом. Се не значить, що так вічно має бути. Політик, що змагає до зміни невигідного стану річий, коли тільки вона не йде в супереч розвоєвим тенденціям людськості, мусить апелювати до тих верств народу, що становлять обективну силу, мусить натхнути їх свідомістю своїх інтересів і боротьби за повалене неволі. Він коваль теперішнього в ім'я кращого будущого.

На всі українські нарікання на мачоху-історію, не можна краще відповісти як словами великого ґенія людськости Ґете:

Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben,
Der täglich sie erobern muss.*)

*) Тільки той заслугує на волю і життє, хто їх в щоденній боротьбі мусить здобувати.

ЗМІСТ:

Стор.

Передмова ..... III—VII

1. Історична боротьба Московщини і Польщі за пановане над Україною... 1—14
2. Українська народність в рамах російської державности ..... 14—40
3. „Завершене діла" великого князя Івана Калити ..... 40—52
4. Великоруське громадянство і українська справа ..... 52—71
5. Вплив російської державности на українську думку ..... 72—110
6. Закінчення ..... 111—118

8-8-17-4000

ЧИТАЙТЕ і ШИРІТЬ
Виданя Бібльотеки „Новий Сьвіт"!

До тепер вийшли і продаютъ ся ось такі книжочки:

Ч. 1. Червоний Кобзар, (збірник найкрасших ц. робітничих пісень і поезій) (вичерпано)
Ч. 2 Е. Гуцайло: Конець Сьвіта 10
Ч. 3. Наш Прометей. З нагоди сотих уродин Т. Шевченка. Збірка статей. З 5 образками. 10
Ч. 4. Червоний Кобзар, друга збірка найкрасших робітничих пісень і поезій З (з образками) 10
Ч 5. Давид Едельштат: Американський Робітник. Сценічна картина з американського робітничого житя, в трох відслонах 10
Ч. 6. Робітнича Читанка 15
Ч. 7. П. Ляфарґ: Біблія Капіталіста 10
Ч. 8. І. Г.: Гори трупів і море крови та сліз 5
Ч. 9. " Золото і нужда в Америці 5
Ч. 10. Мей Вуд Саймонс: Жінка і соціяльне питане 10
Ч. 11. Дамян Бориско: Соціялізм а Релїґія 15
Ч. 12. І. Ван ден Брінк: Важне Питане 5
Ч. 13. Робітнича Читанка. Часть II. 10
Ч. 14. В. Левинський: Відокремленне Галичини 12

Календар „Новий Сьвіт" на рік 1915 15
Календар „Новий Сьвіт" на рік 1917 30

ПЕРЕПИСНІ КАРТКИ:

1. Новий Сьвіт. — 2. Е. Гуцайло. — 3. Віддїл Укр. Соц. Дем Пар. в Монтреал. Поодинокі по 3

* * *

Робітничий Календар на рік 1913 25
Гумористичний Календар на рік 1913 25
„Доброї Новини" 15 чисел з 1913 року $1.50

ГРОШІ І ЛИСЬМА ПОСИЛАЙТЕ НА АДРЕСУ:

NOWYJ SWIT
Box 1051, Montreal, Que., Canada.

Книгарням і кольпортерам великий рабат.